

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ УКРАЇНИ**  
**КАФЕДРА ТУРИЗМУ**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

на здобуття освітнього ступеня бакалавра  
за спеціальністю 242 Туризм,  
освітньою програмою «Туристично-екскурсійне обслуговування»

**на тему: «АДАПТИВНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА  
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ»**


здобувачки вищої освіти  
першого (бакалаврського) рівня  
Скарбовенко Анастасії Олександрівни

науковий керівник: Попович С. І.  
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Антоненко В. С.  
доктор географічних наук, професор,  
завідувач кафедри готельно-ресторанного  
і туристичного бізнесу Київського  
університету культури

Рекомендовано до захисту на засіданні  
кафедри (протокол № 10 від 12.04.2023 р.)

Завідувач кафедри: Бабушко С. Р.  
доктор педагогічних наук, професор



---

**Київ – 2023**

## ЗМІСТ

<b>АНОТАЦІЯ. ANNOTATION.....</b>	<b>3</b>
<b>ВСТУП.....</b>	<b>4-8</b>
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ</b>	
<b>ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ.....</b>	<b>9-40</b>
1.1. Сутність, термінологічний апарат і класифікація видів адаптивного туризму.....	9-19
1.2. Ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми.....	19-30
1.3. Зарубіжний досвід розвитку адаптивного туризму.....	30-39
<b>РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ</b>	
<b>АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....</b>	<b>40-65</b>
2.1. Політико-інституційні чинники формування адаптивного туризму.....	40-45
2.2. Ресурсний потенціал розвитку вітчизняного адаптивного туризму.....	45-51
2.3. Розвиток адаптивного туризму в Україні на сучасному етапі.....	51-65
<b>РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ</b>	
<b>АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....</b>	<b>66-74</b>
3.1. Проблемні аспекти функціонування вітчизняного адаптивного туризму.....	66-70
3.2. Перспективи та пріоритети розвитку адаптивного туризму в Україні.....	70-74
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>75-77</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....</b>	<b>78-93</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>94-</b>
	<b>101</b>

**АНОТАЦІЯ.**

**Скарбовенко А. О. Адаптивний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку. – Рукопис.**

Випускна кваліфікаційна робота за спеціальністю 242 Туризм, спеціалізації «Туристично-екскурсійне обслуговування». – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ. 2023.

Випускну кваліфікаційну роботу присвячено висвітленню проблем функціонування та перспективного розвитку адаптивного туризму в Україні. Авторкою визначено сутність поняття «адаптивний туризм», з'ясовано його класифікацію і ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми, висвітлено зарубіжний досвід розвитку адаптивного туризму. Проаналізовано політико-інституційні чинники формування адаптивного туризму, його ресурсний потенціал та сучасний стан. Окреслено проблеми та перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні.

**Ключові слова:** адаптивний туризм, туристична інфраструктура, ресурсний потенціал, сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку.

**ANNOTATION.**

**Skarbovenko A. O. Adaptive Tourism in Ukraine: Problems and Development Prospects. – Manuscript.**

Graduation qualification paper on specialty 242 Tourism, specialization "Tourist and Excursion Service". – National University of Ukraine on Physical Education and Sports, Kyiv. 2023.

The final qualification paper is dedicated to the problems of functioning and prospective development of adaptive tourism in Ukraine. The author defined the essence of the concept of "adaptive tourism", clarified its classification and the degree of scientific development of the researched topic, highlighted the foreign experience of adaptive tourism. The political and institutional factors of the formation of adaptive tourism, its resource potential and current state were analyzed. The problems and prospects of the development of adaptive tourism in Ukraine were outlined.

**Key words:** adaptive tourism, tourist infrastructure, resource potential, current state, problems, development prospects.

## ВСТУП

**Актуальність теми.** На сьогодні створення рівних умов доступності й універсальності для всіх верств населення є одним з пріоритетних завдань функціонування цивілізованого суспільства. Однією з таких специфічних категорій населення є особи з інвалідністю, які потребують особливої уваги та турботи з боку держави та суспільства у формі надання різних соціальних послуг, у тому числі й туристичних. Туризм позитивно впливає на фізичне, духовне та психологічне оздоровлення осіб з особливими потребами, формує сприятливе середовище для їх повноцінного спілкування, позбавляє принизливого відчуття меншовартості та неповноцінності, допомагає інтегруватися в суспільство, надає можливості для розвитку людини.

Проблема організації та проведення активного й змістовного відпочинку людей з особливими потребами, забезпечення їм рівних можливостей доступу до природних об'єктів, історико-культурних пам'яток і підприємств туристичної інфраструктури є нині надзвичайно важливою. Кожна держава має спрямовувати свої політичні та соціально-економічні ресурси на пошук шляхів поліпшення умов життєдіяльності людей з інвалідністю, повернення їх до повноцінного й комфортного життя та подолання негативного впливу навколишнього середовища. Зазвичай, ці послуги спрямовано на вирішення конкретних потреб осіб з інвалідністю у складних життєвих ситуаціях та обставинах. Однак, держава та суспільство ще недостатньо звертають увагу на загальний емоційний фон особи з інвалідністю, її бажання всебічно розвиватися, сумлінно й результативно працювати, приносити користь співгромадянам, пізнавати рідний край, країну та світ.

У туристичній сфері багатьох країн світу відбуваються істотні зміни: до загального туристичного процесу залучаються люди з обмеженими можливостями, а напрацювання спеціалізованих туристичних програм (з

урахуванням доступності для цього сегменту туристів) створює рівні умови для реалізації прав кожної особистості на оздоровлення та змістовний відпочинок.

Не є винятком у цьому відношенні й вітчизняна туристична сфера. Туризм для людей з інвалідністю в Україні є відносно новим напрямом діяльності, його соціальне значення зумовлено, зокрема, й тим, що чисельність осіб з різними видами інвалідності невідомо зростає. Передусім, це пов'язано з повномасштабною агресією російської воєнщини, запеклими бойовими діями з армією загарбників, кривавими обстрілами та бомбардуваннями мирних українських міст і сіл. За даними Державної служби статистики України на початку 2023 р. в країні налічувалось понад 2.9 млн осіб з інвалідністю. На жаль, кожен день російського вторгнення збільшує чисельність людей з інвалідністю, насамперед, це воїни Сил оборони України, жінки, діти, літні люди, які потребують спеціальної реабілітації та оздоровлення, у тому числі й засобами туризму. Відтак, вкрай нагальним є створення та впровадження спеціалізованих програм для занять різними видами туризму й адаптування їх до потреб людей з обмеженими можливостями з метою їх абілітації та реабілітації, повернення до повноцінного життя.

Опрацювання авторкою значного масиву джерел з досліджуваної проблеми дає їй підстави стверджувати, що розвиток вітчизняного адаптивного туризму ще не був предметом цілеспрямованого наукового дослідження українськими та зарубіжними науковцями. Саме ця обставина й спонукала авторку обрати темою своєї кваліфікаційної роботи: «Адаптивний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку».

**Об'єктом дослідження** кваліфікаційної роботи є вітчизняний адаптивний туризм.

**Предметом дослідження** є сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні.

**Метою дослідження** є всебічний аналіз сучасних тенденцій, проблем і перспективних напрямів розвитку українського адаптивного туризму.

Для реалізації зазначеної мети сформульовано такі **завдання дослідження**: визначити теоретико-методологічні засади функціонування адаптивного туризму;

осмислити сутність і термінологічний апарат адаптивного туризму, з'ясувати класифікацію його видів;

проаналізувати ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми;

дослідити зарубіжний досвід розвитку адаптивного туризму;

визначити й охарактеризувати основні тенденції розвитку вітчизняного адаптивного туризму;

обґрунтувати політико-інституційні чинники формування адаптивного туризму;

висвітлити ресурсний потенціал вітчизняного адаптивного туризму;

охарактеризувати розвиток адаптивного туризму в Україні на сучасному етапі;

систематизувати проблеми функціонування адаптивного туризму в сучасних умовах;

окреслити перспективні напрями розвитку адаптивного туризму в Україні;

підготувати обґрунтовані висновки кваліфікаційного дослідження.

**Джерельна база.** У процесі написання кваліфікаційної роботи авторкою опрацьовано понад 120 джерел. Передусім, варто назвати таких іноземних і вітчизняних науковців, праці яких присвячено обґрунтуванню сутності адаптивного туризму та історії його становлення та розвитку, а саме: Ambrose I., Buhalis D., Dorsy S. [111-112], Mace R. [115], Heng M. [116], Story M., Mueller J. [117], Kosewska M. [118], Zsarnoczky M. [123], Арсененко І. [2-3], Барна Н., Коротєєва Т. [4], Безпалова А., Радіонова О. [7], Бейдик О. [9-19],

Власенко І. [27], Жеребко І. [38-39], Кляп М. [50], Молоченко І. [63-67 ], Сигида Є. [85], Топалова О. [91-96], Чупіна К. [104 106, 113] та ін.

Досліджували загальні засади формування адаптивного й інклюзивного туризму як соціокультурного та соціально-економічного феномену Туник О. [97], Нохріна Л. [72]; теоретичні та прикладні аспекти формування доступного середовища адаптивного туризму – Матвійчук Л. і Чепурда Л. [61]. Світовий досвід адаптації туристичної сфери для людей з інвалідністю та питання, що гальмують упровадження міжнародного інклюзивного туризму для людей з інвалідністю в Україні, проаналізували та узагальнили Труніна І. та Сосновська Ю. [96]. Особливості формування туристично-екскурсійного маршруту для осіб з інвалідністю з'ясувала Тучковська І. [98]. Становлення ринку регіональних послуг адаптивного й інклюзивного туризму вивчали Монастирський В. [185] і Чупіна К. [102].

З теми дослідження авторкою опрацьовано також низку законодавчих та інструктивно-нормативних актів [40, 71, 78, 88], документів міжнародних організацій [42, 52, 81, 121], інформаційних матеріалів із всесвітньої мережі Інтернет [24, 36, 49, 70, 74], що стали у нагоді під час підготовки кваліфікаційної роботи.

У процесі написання кваліфікаційної роботи авторка послуговувалась такими **методами дослідження** як порівняння, аналіз, опис, синтез, індукція, а також статистичний, проблемно-орієнтовний, картографічний та ін. Вони посприяли у дослідженні стану розвитку адаптивного туризму, вивченні та порівнянні кількісних та якісних характеристик потоків адаптивних туристів, визначенні ефективності діяльності туристичних підприємств, які надають послуги людям з обмеженими можливостями і дієвих маркетингових заходів, що популяризували б туристично-екскурсійні маршрути для зазначеної категорії споживачів.

**Теоретичне значення** кваліфікаційної роботи полягає у комплексному дослідженні теоретико-методологічних засад розвитку адаптивного туризму в світі та Україні.

**Практичне значення** кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть сприяти активному пропагуванню, рекламуванню, популяризації та просуванню на ринок туристично-екскурсійного продукту для задоволення потреб людей з обмеженими можливостями. Також вони можуть бути використаними в освітньому процесі зі здобувачами вищої освіти спеціальності 242 Туризм для викладання таких дисциплін як «Спеціалізовані види туризму», «Організація активного туризму» та ін., а також розроблення спеціального курсу «Адаптивний туризм».

**Структурно** кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків



## РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ

### 1.1 Сутність, термінологічний апарат і класифікація видів адаптивного туризму

Відповідно до Закону України «Про туризм» існують такі види туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, культурно-пізнавальний, спортивний, релігійний, екологічний, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний та для людей з обмеженими можливостями [40].

Загального й універсального поняття «туризм для людей з обмеженими можливостями» досі немає, і це є предметом наукових дискусій. У більшості розвинених у туристичному відношенні країн світу для людей з особливими потребами в туристичних послугах розроблено різноманітні програми та системи соціального забезпечення. Туризм для людей з обмеженими можливостями є необхідним видом туризму кожної цивілізованої країни, адже усі люди мають однакові права на доступ до відпочинку та туризму.

Адаптивний або інклюзивний туризм – це форма туризму, яка враховує процес співпраці між різними учасниками туристичної сфери, і надає доступ людям з особливими потребами, враховуючи рухову, візуальну, слухову та когнітивну складові доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах, з почуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів і послуг [4; 22]. У світовій практиці цей напрям можна зустріти також під назвою, «доступний туризм» («accessible tourism»), «туризм для всіх» («tourism for all»), «універсальний туризм» («universal tourism»), «безбар’єрний туризм» (barrierfree tourism), «адаптивний туризм» («adaptive tourism»), «інклюзивний туризм» («inclusive tourism») та ін. Отже, виникає нагальна потреба уточнити зміст і суть

цих термінів. Зважаючи на семантичні особливості мови, вищезазначені терміни мають різні смислові відтінки, а тому їх не завжди можна вважати тотожними.

Відповідно до результатів досліджень, проведених Всесвітньою організацією охорони здоров'я, нині в світі налічується понад 1 млрд осіб з обмеженими можливостями. У країнах Європи люди з інвалідністю складають від 22 до 31% населення, в США – 17% населення. Відомо, що в зв'язку з певними обмеженнями у довкіллі, особи з інвалідністю подорожують не дуже активно. Хоча, ці подорожі складають 7-8% у світі, 11% усіх туристичних подорожей Європою, 11% – внутрішнього туризму США й Австралії. При цьому найактивніше подорожують туристи цієї категорії з Великої Британії (37%) та Німеччини (53%) [24].

Упродовж останніх десятиліть Всесвітня туристична організація (ВТО) перманентно підкреслювала важливість туризму як соціального й відповідального чинника, в основі якого лежить концепт того, що всі люди мають однакові права на доступ до подорожей та туризму. Уперше поняття «туризм» і «доступність» були взаємопов'язаними у рамках Манільської декларації зі світового туризму (прийнятої Генеральною Асамблеєю ВТО, що відбулася в столиці Філіппін Манілі в 1980 р.). Туризм задекларували основним правом на якість життя і ключовим засобом розвитку світової спільноти, ВТО рекомендувала своїм державам-членам регулювати туристичні послуги, забезпечуючи найкращий практичний, ефективний та недискримінаційний доступ до цього виду діяльності. Наступний 1981 р. було оголошено Організацією Об'єднаних Націй «Міжнародним роком людей з особливими потребами». Це був рік, коли відбулася надзвичайно важлива та суттєва позитивна зміна у ставленні до категорії людей з інвалідністю, що згодом дало привід називати період 1983-1992 рр. «Десятиліттям осіб з інвалідністю».

У 1989 р. робоча група експертів з питань туризму та інвалідності у Великобританії опублікувала звіт «Туризм для всіх», де концепція доступного

туризму набула відповідного значення [5]. У зазначеній доповіді відзначено прогрес, досягнений завдяки проведенню «Міжнародного року людей з особливими потребами» та рекомендовано продовжити подібну діяльність з метою виробництва послуг у туристичній сфері, орієнтованих на всіх, незалежно від їхнього віку чи групи інвалідності.

З метою інтеграції людей з інвалідністю у суспільне життя вкрай необхідним є забезпечення максимально зручних умов їх проживання, зокрема створення «безбар'єрного» середовища, де особи з обмеженими можливостями матимуть змогу без ускладнень користуватися усіма складовими інфраструктури, відвідувати будь-які заклади як побутового, так і громадського призначення, вільно пересуватися транспортом і мати доступ до необхідної інформації [71].

Широкий спектр проблем розвитку туризму для людей з інвалідністю в світі та Україні свідчить про необхідність пильної та комплексної уваги до нього як з боку держави, так і суспільства в цілому. Фахівці туризму підрахували, що регулярно у світі подорожують понад 2,5 млн. людей з обмеженими можливостями.

Нижче наведено основні функції та можливості, що реалізує туризм для людей з особливими потребами:

- рухова активність сприяє підвищенню фізичної та психологічної стійкості організму;

- сприяє позитивному психо-емоційному настрою;

- встановлює соціальні контакти та інтегрує в суспільство;

- виконує науково-пізнавальні функції та розширює геокультурний простір;

- має інтелектуально-виховний вплив на особистість.

Уперше, термін «туризм для всіх» (tourism for all) закріплено у міжнародних нормативно-правових актах у 1991 р., коли Генеральною Асамблеєю Всесвітньої туристичної організації було прийнято резолюцію під назвою «Створення можливостей для туризму особам з інвалідністю у

дев'яностих роках». У цьому документі було визначено поняття «інвалід» і окреслено проблему бар'єрів для туризму, а також запропоновано кілька ідей щодо діяльності туристичного сектору в сфері туристичної інформації та рекламних матеріалів, навчання працівників і загальних та конкретних вимог, що їм мають відповідати різні туристичні підприємства та об'єкти, щоб бути доступними для людей з обмеженими можливостями.

У 2005 р. у Дакарі (Сенегал) документ було осучаснено й названо «Туризм, доступний для усіх». У змісті було детально прописано вимоги щодо доступності, що мала містити кожна складова туристичного продукту (послуги). У Рекомендаціях, прийнятих Генеральною Асамблеєю ВТО 11 червня 2013 р. дано таке визначення доступного туризму: «... це форма туризму, що передбачає процес співробітництва учасників туристичного процесу, що дозволяє людям, які мають потребу в доступі, зокрема пов'язану з мобільністю, зором, слухом і когнітивними функціями, функціонувати незалежно, справедливо і з гідністю, шляхом надання їм, розроблених на принципах універсального дизайну, продуктів туризму, послуг» [125].

Отже, «туризм, доступний для усіх», або доступний туризм, передбачає доступність туристичних об'єктів і установ щодо пристосування та адаптації інфраструктури для людей з обмеженими фізичними можливостями (інвалідів та осіб, що їх супроводжують, тимчасово маломобільних груп населення, літніх людей, осіб із дитячими візочками та ін.). Термін «доступний туризм» найчастіше трактується як туристична послуга для усіх категорій споживачів незалежно від їхнього віку, фізичних можливостей конкретної людини або наявності інвалідності. Водночас, доступним туризмом часто називають також і малобюджетні тури.

Терміни «туризм, доступний для всіх» та «інклюзивний туризм» є фактично синонімами. Однак, варто зауважити, що «інклюзивний туризм» стосується всіх людей, особливо таких, хто подорожує з дітьми у дитячих візках,

людей з обмеженими можливостями та літніх людей. Тому можна зазначити, що цей вид туризму орієнтовано на будь-який сегмент ринку, що гарантує доступ до подорожей як для людей похилого віку та інвалідів, так і людей з іншими обмеженими можливостями.

Інклюзивний туризм для осіб з інвалідністю – це сучасний вид туризму, що дозволяє інтегрувати в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану й розглядається він, передусім, як потужний засіб активної реабілітації, що структурно включає в себе медичні, психологічні, педагогічні, фізичні, професійні, трудові, фізкультурно-спортивні та соціально-побутові заходи [78].

Дослідники розглядають туризм для людей з інвалідністю не тільки з погляду реабілітації та лікування, а й із позиції рекреації, відпочинку, активного туризму. Фахівцями також вживаються такі поняття, як «туризм для людей з особливими потребами», «туризм для людей з обмеженими фізичними можливостями» [86].

Разом з тим, інклюзивний (безбар'єрний) туризм передбачає доступність туризму для широкого кола туристів, не тільки виключно для туристів з інвалідністю, а й для людей із тимчасовими фізичними обмеженнями, їхніх опікунів, членів їхніх сімей, літніх людей. Головною особливістю організації інклюзивного туризму є урахування всіх потреб і поєднання потреб усіх категорій споживачів, які беруть участь у подорожі, тому що у певному сенсі туризм для людей з інвалідністю є частиною соціального туризму [86].

Слатвінська Л. А. визначає інклюзивний туризм як систему заходів спрямованих на відновлення та розвиток фізичного, соціального, духовного, творчого та інтелектуального рівня життєдіяльності особи з урахуванням фізичних та психічних можливостей для сприяння її інтеграції в суспільство [86].

Ще одне варте уваги визначення, стосовно якого дослідники теж не дійшли єдиної спільної думки – це безбар'єрний туризм (*accessible tourism*).

Найвідоміший західний основоположник і популяризатор цього виду туризму Скотт Р. вважає, що безбар'єрний туризм – це, насамперед, соціальна інтеграція людей з обмеженими можливостями у сучасне суспільство [10;19]. Термін «безбар'єрний туризм» відображає ступінь пристосованості об'єктів показу, можливостей туристичної інфраструктури й застосовується, як правило, в локальному (місцевому) туризмі або екскурсійної діяльності. Водночас, безбар'єрний туризм – це діяльність підприємств туристичної (і суміжних з нею) індустрії, спрямована на формування та продаж комплексного туристичного продукту, що відповідає додатковим потребам окремих маломобільних категорій туристів (з урахуванням їхнього фізичного та психологічного стану здоров'я), а також людей, які їх супроводжують [37]. Головною особливістю організації безбар'єрного туризму є урахування усіх потреб і поєднання потреб усіх категорій споживачів, які беруть участь у подорожі.

У 1995 р. С. П. Євсєєв вводить у науковий обіг поняття «адаптивний туризм» - туризм для інвалідів та осіб з відхиленням за станом здоров'я, як новий вид адаптивної рухової адаптації, фізичної реабілітації, оздоровлення та соціальної інтеграції зазначеної категорії людей [10; 20]. Основою цієї дефініції є адаптивна рухова рекреація – розширене відтворення фізичних і духовних сил за рахунок рухової діяльності під час проведення туристичних заходів, спрямованих на задоволення потреб людей з обмеженими фізичними можливостями в активному відпочинку, змістовному дозвіллі та всебічному вдосконаленні, що безпосередньо пов'язана з рекреацією та реабілітацією [10; 20].

Дослідниця Є. А. Сигида стверджує, що адаптивний туризм – це реабілітаційний напрям розвитку туристичних послуг, а А. М. Ахметшин констатує, що адаптивний туризм – метод реабілітації та оздоровлення інвалідів і людей похилого віку [10; 21].

На нашу думку, найповніше визначення поняття «адаптивний туризм» запропонували українські науковці О. О. Бейдик та О. І. Топалова: «Адаптивний

туризм – вид туристичної діяльності, розрахований на людей з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями, що сприяє адаптивній руховій рекреації, фізичній реабілітації, оздоровленню та соціальній інтеграції особливої маломобільної категорії населення» [10; 21-22]. Вони вважають, що адаптивний туризм є відкритою соціально-економічною системою і представлений двома підсистемами: суб'єкт адаптивного туризму та об'єкт адаптивного туризму. Суб'єктом є особа з обмеженими можливостями, яка за допомогою туризму адаптується до навколишнього середовища, а до об'єктів належать спеціалізовані туристичні підприємства, туристичні ресурси, спеціалізована або адаптована туристична інфраструктура [10; 22].

Адаптивний туризм вирізняється своїми особливостями організації заходів з урахуванням специфічних потреб і фізичних можливостей туристів. Класифікація видів адаптивного туризму розглядається, у тому числі, і як чинник ефективності організації заходів адаптивного туризму.

Ключовими сегментами адаптивного туризму є, передусім, реабілітаційний і рекреаційний. Варто зауважити, що в розвинених країнах активно розвивається пізнавальний і спортивний інвалідний туризм. Тобто, ці різновиди туризму розраховано на осіб з обмеженими фізичними можливостями. Однак, у багатьох випадках це передбачає використання спеціального транспорту, спеціальних засобів комунікації та певної інфраструктури в готелях, на пляжах та інших об'єктах для відпочинку.

Опрацювання значної кількості наукових джерел дозволило авторці кваліфікаційної роботи констатувати, що найпріоритетнішими видами адаптивного туризму є:

*рекреаційний адаптивний туризм*: категорії людей, які пересуваються на візках, проживання в готелях передбачає спеціальні ліфти та номери, а для екскурсій орендуються автобуси, оснащені підйомниками. Зазвичай, групу туристів, які мають вади здоров'я, супроводжує досвідчений медичний

працівник, а до туристів з вадами слуху й зору прикріплюється сурдоперекладач. Пляжні тури для туристів з обмеженими можливостями мають бути облаштовані спеціальні роздягальнями, душовими та терасами, обладнані відповідними під'їздами;

*реабілітаційний адаптивний туризм:* завдяки цьому виду туризму здійснюється терапія та профілактика психосоматичних захворювань, підтримання фізичної форми та здоров'я. Реабілітаційний туризм впливає на оздоровлення літніх людей і людей з обмеженими можливостями, а також деструктивно впливає на здоров'я та психіку; спрямовано на соціальну адаптацію для людей з особливими потребами, досягнення ними матеріальної незалежності та їх інтеграції в суспільство;

*спортивний адаптивний туризм:* спорт дозволяє особам з особливими потребами знову відчувати смак життя та позбутися комплексу неповноцінності. Спортивний відпочинок передбачає заняття лікувальною фізкультурою, плаванням, баскетболом, настільним і великим тенісом, при цьому спортзали оснащуються спеціальним обладнанням;

*дитячий адаптивний туризм:* цей вид туризму, передбачає виїзд дітей з особливими потребами в спеціалізовані літні табори, екскурсійні поїздки в автобусах підвищеної місткості. Популярним видом відпочинку є реабілітаційні тури.

Формами організації подорожей адаптивного туризму є традиційні прогулянки, екскурсії, походи вихідного дня, спортивні походи та експедиції. Варто зазначити, що вони здійснюються за спеціальними програмами з урахуванням фізичних і психофізичних можливостей адаптивних туристів та ознак доступності об'єктів відвідування, що складають їх заздалегідь визначений туристичний простір.

До транспортного адаптивного туризму належать види туризму (автомобільний, авіаційний, залізничний, водний), в яких використовуються



класичні транспортні засоби та спеціальні технічні пристрої, механічні або обладнані двигунами (інвалідний скутер, велосипед для інвалідів тощо). У транспортному адаптивному туризмі більшість заходів здійснюється з метою фізичної та психолого-педагогічної реабілітації. Окрім того, доцільно зазначити, що подорожі в транспортному адаптивному туризмі можуть складатися з кількох видів, тобто бути комбінованими (водно-пішохідний, авто-пішохідний). Достатньо популярними серед туристів-адаптантів є морські круїзи, що здійснюються уздовж узбережжя й передбачають організацію екскурсійних пішохідних або транспортних програм під час зупинки [10; 30-31].

Усі види адаптивного туризму мають певні форми організації туристичних заходів, до яких відносять фестивалі, прогулянки, походи вихідного дня, спортивні походи, туристичні змагання, туристичні зльоти та туристичні табори й експедиції.

Необхідно зауважити, що характерною ознакою видів адаптивного туризму є організація заходів, пов'язаних з різними видами реабілітації (медичної, психолого-педагогічної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, фізичної, соціальної, психологічної та ін.)

Це є підставою розглянути відповідні реабілітаційні впливи:

*оздоровчий* (характеризується спеціальними заходами, що спрямовані на поліпшення стану здоров'я);

*соціальний* (зміна характеру та кола спілкування, діяльність у складі малих груп, зміна соціальної ролі);

*соціально-середовищний* (оволодіння технологіями ефективного функціонування в різних середовищах існування);

*соціально-педагогічний* (оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками);

*соціально-культурний* (участь в екскурсіях, конкурсах, відвідування виставок, спрямованих на розширення кругозору);

*соціально-психологічний* (соціальна активізація, зростання самосвідомості, трансформація світогляду);

*соціально-побутовий* (діяльність, спрямована на самозабезпечення, догляд за собою та організацію побуту в природних умовах) [10; 31-32].

Сучасний адаптивний туризм має та може посісти гідне місце в соціальних процесах суспільства, об'єктивно впливати на розвиток туризму у цілому та соціального туризму зокрема. Отже, можна стверджувати, що:

адаптивний туризм – особливий вид життєдіяльності, що може позитивно впливати на особистість з обмеженими можливостями;

адаптивний туризм можна використовувати з метою реабілітації та абілітації людей з обмеженими фізичними можливостями;

найяскравіше психотерапевтичний ефект адаптивного туризму проявляється в розширенні кордонів життєвого простору інвалідів.

За характером організації адаптивний туризм поділяється на:

*організований* – поїздки маршрутами, організованими спеціалізованими установами із застосуванням спеціальних приладів та спеціалізованого супроводу;

*неорганізований* – самодіяльні поїздки, що організовують самі туристи-адаптанти або їх рідні, друзі та знайомі.

Отже, основними критеріями класифікації адаптивного туризму є стандартні ознаки: мета подорожі, спосіб пересування, форми організації подорожі, вікова категорія туристів та ін. Аналіз класифікації групи осіб, які входять до адаптивного туризму, визначає необхідність доповнення класифікації категоріями за тимчасовими обмеженнями функцій організму, за нозологічними формами, за постійними обмеженнями (категорією інвалідності) та новими дефініціями адаптивного туризму.

Таким чином, на підставі аналізу законодавчих і наукових джерел авторка дійшла висновку, що в Україні не існує чіткого визначення поняття «адаптивний

туризм». Найчастіше використовують поняття «доступний туризм», «безбар'єрний туризм» чи просто «туризм для людей з інвалідністю» та ін. Усі ці визначення пов'язані з тим, що послуги адаптивного туризму дійсно передбачають створення доступного й безбар'єрного середовища, що включає планування за нормами доступності архітектурних будівель усіх громадських місць, доступність громадського транспорту, усунення бар'єрів пересування та отримання інформації, а основною категорією учасників адаптивного туризму, як правило, є люди з інвалідністю.

## **1.2. Ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми**

Проблеми життєдіяльності та добробуту людей з інвалідністю, а також процес становлення та розвитку адаптивного туризму були об'єктом дослідження багатьох учених.

Науково-методологічне підґрунтя дослідження адаптивного туризму закладено працями таких зарубіжних і вітчизняних вчених як: І. О. Арсененко, О. З. Байтеряков, Н. В. Барна, Ю. В. Барський, О. О. Бейдик, Л. С. Безугла, Н. В. Белоусова, А. С. Беспалова, В. Я. Брич, Д. Бухаліс, Л. В. Вікторова, І. В. Власенко, О. М. Вовчанська, О. А. Волошинський, Т. В. Герасименко, А. П. Голод, М. А. Гоманюк, С. Дарсі, О. В. Дрюма, М. Жарновський, І. А. Жеребко, С. П. Євсєєв, І. В. Єрко, М. П. Кляп, М. Косєвська, О. О. Кравченко, А. В. Коротєєва, Т. В. Куваєва, О. О. Любіцева, С. С. Махлинець, Р. Мейс, А. Л. Мельничук, І. А. Молоченко, Д. Мюлер, Л. Ю. Науменко, Л. А. Нохріна, М. М. Поколодна, О. В. Поступна, О. М. Радіонова, М. Л. Сажнев, Є. А. Сигида, Л. А. Слатвінська, М. Сторі, О. І. Топалова, І. М. Труніна, І. І. Тучковська, О. М. Тунік, О. І. Угоднікова, С. І. Уліганець, К. О. Чупіна, М. Хенг, Ю. М. Хрущ.

Теоретичні та практичні питання щодо впровадження соціальної інклюзії в сфері туризму висвітлено в посібнику Н. В. Барни та А. В. Коротєєвої

«Інклюзивно-реабілітаційний туризм» [4]. Це видання може стати у нагоді керівникам туристичних агенцій, працівникам соціальних служб, місцевих органів влади, громадських організацій і науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців у сфері туризму та рекреації. Структуру та зміст посібника побудовано також з урахуванням сегменту екологічного туризму, приклади практичного досвіду спрямовано на формування умінь з надання різноманітної підтримки людям з інвалідністю в інтегрованому середовищі.

Термінологічно-понятійний апарат доступного (інклюзивного) туризму окреслили Ю. В. Барський, Д. Бакота, І. В. Єрко [6]. Зокрема, вони дали визначення адаптивного, безбар'єрного, доступного, інклюзивного туризму. На їх думку, найвдалішим терміном, що буде включати усі ці визначення має стати «інклюзивний туризм», оскільки суттю інклюзії є залучення усіх осіб до туристичної діяльності, не зважаючи на їх фізичне чи психічне здоров'я.

Проблеми та перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні та Європі висвітлили у своєму дослідженні Л. С. Безугла, Т. В. Куваєва та Т. В. Герасименко. Ними ґрунтовно: проаналізовано ключові особливості становлення та розвитку інклюзивного туризму в Україні та європейських країнах; розглянуто сутність поняття інклюзивний туризм, особи з обмеженими можливостями здоров'я, доступний туризм та ін.; досліджено вітчизняну та європейську законодавчу базу інклюзивного туризму; виявлено загальну чисельність людей з обмеженими можливостями в Україні; встановлено, що забезпечення в Україні безбар'єрного простору для людей з обмеженими можливостями в сучасних реаліях є надзвичайно актуальним; доведено, що туризм, який є унікальним явищем у галузі реабілітації людей з обмеженими можливостями, дозволяє вирішувати велику кількість проблем; визначено, що ринок доступного туризму є лояльним, динамічно зростаючим і надає

конкурентні переваги та нові можливості для розвитку бізнесу [8]. Також автори зазначають, що інклюзивний туризм є винятковим явищем для реабілітації людей з обмеженими можливостями, включаючи як процес пізнання дійсності, так і можливість більш повноцінної соціалізації, усуваючи почуття неповноцінності, інтегруючись у суспільство з гідністю та сприймаючи себе як особистість. Вдосконалення та актуалізація розвитку інклюзивного туризму наголошується і на тій обставині, що для людей з обмеженими можливостями туризм є засобом активізації рухових функцій, підтримки фізичної форми, мобілізуючи психічні ресурси та відновлюючи психоемоційний стан людини. Перелічене підвищує рівень його самооцінки та само значущості, сприяє знаходженню свого місця в соціумі.

Розвиток адаптивного туризму всебічно досліджував український вчений О. О. Бейдик. Ним одноосібно та в співавторстві з іншими науковцями видано низку праць, що глибоко розкривають різноманітні проблеми функціонування адаптивного туризму [9-19]. Так, у навчальному посібнику «Адаптивний туризм: передумови та перспективи розвитку, лідери Духу і Волі» [11], що він видав спільно з О. І. Топаловою розкрито теоретико-методологічні засади дослідження адаптивного туризму, його зародження, становлення, розвиток і поняттєво-термінологічний апарат. Адаптивний туризм розглядається авторами як складова національного туризму, його самостійний вид, що виступає чинником реабілітації відносно здорових людей похилого віку та осіб з інвалідністю. Запропоновано нові схеми класифікації адаптивного туризму та виділено три основні групи туристів з особливими потребами. Розроблено структурно-логічну модель адаптивного туризму, що розкриває особливості його геопросторової організації, функціональної та територіальної структури. Проаналізовано групи чинників (природно-географічні, соціально-демографічні, суспільно-історичні, політико-інституційні та інфраструктурні) та виявлено їх вплив на формування й розвиток адаптивного туризму в регіонах України. Виявлено особливості

перспективної цільової аудиторії адаптивного туризму. На основі SWOT-аналізу розроблено стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму в Україні (створення доступних туристично-екскурсійних маршрутів, туристично-реабілітаційних центрів у просторовому каркасі перспективної координаційної системи. Проаналізовано, поглиблено й уточнено 130 біографій видатних людей з ознаками інвалідності. У більшості випадків кожний з наведених прикладів розглядається не тільки як свідчення вражаючих успіхів неповносправних людей в царині науки, релігії, мистецтва, трудової діяльності, спорту, військової справи, політики, але і як прояв високих моральних і фізичних якостей лідерів Духу та Волі.

У публікації «Адаптивний туризм: класифікація та науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження» [10] зазначеними вище авторами та їх колегою А. Л. Мельничуком: проведено наукометричний аналіз значного масиву вітчизняних і зарубіжних міждисциплінарних публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики, в межах якого виділено сім теоретичних і практичних трендів; обґрунтовано та систематизовано науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму; розроблено принципові наочно-уявні розгалужені моделі «Науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму» та «Структура «методологічного поля» та стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму»; запропоновано антропоцентричну класифікацію та модель діалектичної структури термінологічно-поняттєвого апарату адаптивного туризму; побудовано низку картографічних і структурно-логічних моделей, що виступають як проміжний результат дослідження адаптивного туризму, так і важіль подальшої діагностики цього суспільного процесу; на основі визначення та інтерпретації базових показників розвитку інвалідного туризму й аналізу створених на їх підґрунті картосхем, виявлено його попередні «профілі» в розрізі регіонів України.

У статтях «Впровадження інклюзивного туризму в соціально-реабілітаційну систему України» [20] і «Теоретичні аспекти розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні» [21] науковець Н. В. Белоусова комплексно дослідила проблему впровадження інклюзивного туризму в систему соціальної реабілітації та туристичного обслуговування в Україні, визначила морфологію термінів і понять, пов'язаних з інклюзією, описала науково-дослідну базу з інклюзивного туризму, оцінила сучасний стан соціальної адаптації людей з інвалідністю в Україні та за кордоном, запропонувала перспективні шляхи у вирішенні проблеми адаптації людей в Україні з різним рівнем інклюзії. На прикладі інформаційно-статистичного матеріалу нею створено картографічні та діаграмні джерела, що відображають реальну проблему, яка виникла у зв'язку з військовими діями на сході України (ще до широкомасштабної російської агресії), напрацьовано пропозиції щодо надання українцям необхідної всебічної допомоги з соціальної адаптації методами туристично-рекреаційних послуг. А в її публікації «Зарубіжний досвід популяризації інклюзивного реабілітаційного соціального туризму» [22] репрезентовано результати вивчення зарубіжного досвіду популяризації та використання інклюзивного реабілітаційного соціального туризму як нового міждисциплінарного напрямку в туристичній сфері. Проведено короткий аналіз світових показників чисельності людей з інвалідністю, які скористалися послугами туристичних компаній, виявлено взаємозв'язок туристичної індустрії з іншими галузями суспільного виробництва країн світу. Це дозволяє всім інклюзивним категоріям і, передусім, людям з особливими потребами, бути дотичними до туристичної інфраструктури за наявності доступного навколишнього середовища, функціонувати незалежно й на рівних умовах. З почуттям власної гідності.

І. В. Власенко в науковій розвідці «Інклюзивний туризм: досвід Європи, проблеми та перспективи України» [27] також висвітлює досвід розвитку

інклюзивного туризму в провідних європейських країнах, доходить висновку, що інклюзивний туризм має посісти гідне місце серед засобів реабілітації осіб з інвалідністю, а це дасть можливість відновлення психофізіологічного стану й активної соціальної адаптації.

Нагальним проблемам і перспективам розвитку інфраструктури інклюзивного туризму присвячено статтю Н. М. Влащенко [28]. Метою її є дослідження проблем і перспектив розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму та визначення пріоритетних напрямів її формування в Україні. Досліджено також світові тенденції розвитку інклюзивного туризму, зокрема в європейських країнах. Проаналізовано сучасний стан розвитку інклюзивного туризму в Україні та перспективи вдосконалення відповідної інфраструктури. Розроблено рекомендації щодо активізації розвитку зазначеного виду туризму на основі стимулювання розвитку галузей, що прямо чи опосередковано задіяні в туристичному бізнесі.

Класифікаційним і маркетинговим аспектам функціонування інклюзивного туризму присвячено публікацію О. М. Вовчанської та Л. О. Іванової [29], в якій львівські дослідниці осучаснили класифікацію інклюзивного туризму та запропонували низку оригінальних маркетингових заходів для просування на ринок турпродукту для адаптивних туристів.

Науковці А. П. Голод і А. О. Крадецька у статті «Дитячий адаптивний туризм в Україні: передумови розвитку та проблеми безпеки» [33] визначили теоретико-методологічні основи економічних досліджень адаптивного туризму, проаналізували передумови розвитку дитячого адаптивного туризму в Україні, осмислили сутність проблеми безпеки дітей-туристів з обмеженими можливостями, здійснили аналіз регіонального виміру розвитку дитячого адаптивного туризму в Україні, обґрунтувати використання освітнього туризму в умовах інклюзивної освіти як ефективного засобу соціальної адаптації неповносправних дітей в Україні.



Організаційно-змістовим засадам надання соціальних послуг людям з інвалідністю засобами інклюзивного туризму присвячено дисертаційне дослідження І. А. Жеребко [39]. У дисертації вперше на основі теоретичного обґрунтування проблеми дослідження визначено поняття «інклюзивний туризм» як інноваційну комплексну соціальну послугу для людей з інвалідністю, спрямовану на надання допомоги для відновлення оптимального фізичного, інтелектуального та соціального рівня життєдіяльності, компенсації порушених або втрачених функцій організму, профілактику, подолання або мінімізацію складних життєвих обставин людям з інвалідністю, з метою сприяння їхньої інтеграції в суспільство, соціальної адаптації, забезпечення всіма необхідними засобами реабілітації на основі медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних та соціально-побутових заходів, адаптованих до інклюзивного туризму людей з інвалідністю. Проаналізовано основні нормативно-правові документи, що регулюють надання соціальних послуг людям з інвалідністю засобами інклюзивного туризму за чотирма напрямками: *соціальної захист, соціальне обслуговування, реабілітація, туризм*. З'ясовано організаційно-змістові засади надання соціальних послуг людям з інвалідністю засобами інклюзивного туризму. Розроблено та апробовано структурно-функціональну модель надання соціальних послуг людям з інвалідністю засобами інклюзивного туризму. Результати дослідження зорієнтовано на підготовку конкретних заходів реалізації нормативно-правового механізму організаційно-змістових засад надання соціальних послуг у сфері інклюзивного туризму, зокрема для покращення умов життєдіяльності людей з інвалідністю та рівня надання їм соціальних послуг. Дослідницею також опубліковано цілу низку праць [63-67] з широкого спектру питань розвитку інклюзивного туризму.

О. І. Топалова також у процесі підготовки кандидатської дисертації досліджувала суспільно-географічні передумови та перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні [95].

Достатньо диверсифікованим є коло наукових інтересів Єрко І. В., у тому числі, й у сегменті дослідження інклюзивного туризму [43-44]. Так, нею проаналізовано основні аспекти в інклюзивному обслуговуванні туристів, зокрема в Європейському регіоні, опрацьовано матеріали Всесвітньої туристичної організації та Європейської Мережі доступного туризму, зокрема проаналізовано основну статистичну інформацію для регіону та світу загалом щодо тенденції подорожей в конкретному сегменті населення, вивчено головні чинники впливу на формування туристичних потоків до тієї чи іншої країни з урахуванням фізичних можливостей резидентів. Проаналізовано праці науковців, які займалися дослідженням цієї теми на прикладі окремих світових туристичних регіонів. Визначено головні проблеми, що помітно гальмують розвиток інклюзивного туризму, виділено основні моменти, на які варто звертати увагу у процесі створення туристичних маршрутів для людей з обмеженими можливостями. Крім того, проаналізовано рівень рентабельності цього виду туристичного обслуговування.

У статті Л. Ю. Матвійчука та Л. М. Чепурди «Формування доступного середовища інклюзивного туризму» [61] проаналізовано підходи вчених до трактування поняття «інклюзивний туризм», визначено ключові критерії змістовного наповнення досліджуваного виду туризму (адаптивність, комунікативність, доступність, відповідність, безпека, інфраструктура та раціональність). Проведено аналіз змісту та значення доступного середовища інклюзивного туризму, доведено доцільність його формування, визначено ключові компоненти такого середовища (інституційні, просторові, інформаційні, комунікативно-організаційні). Доведено, що в інклюзивному туризмі, ключову роль відіграють туристичні суб'єкти – туристи, для яких надаються туристичні

послуги та фахівці, які надають зазначені туристичні послуги або продають туристичні продукти. Визначено власне бачення поняття «інклюзивний туризм» як специфічного (безпечного) виду туризму, основною метою якого є безбар'єрний доступ до всіх туристичних ресурсів, позитивний психологічний клімат, рівність можливостей усіх туристів, повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливості того чи іншого туристичного об'єкту, а також передбачає швидко здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами.

Науково-педагогічні працівники з Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова М. М. Покоłodна, С. Г. Корнєєва та Д. В. Коваленко вивчали особливості організації та проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями [75]. Мета їх колективного дослідження полягала у виокремленні та структуризації основних організаційних і методичних рекомендацій щодо екскурсійного обслуговування різних категорій осіб з обмеженими можливостями. Завдання, що вони поставили перед собою: дослідити сучасні реалії надання екскурсійних послуг особам з обмеженими можливостями на теренах України; узагальнити організаційні та методичні рекомендації щодо екскурсійного обслуговування осіб з порушеннями опорно-рухового апарату, гіперкінезами (спастикою), порушенням слуху, порушенням зору, поєднаною патологією; виокремити вимоги щодо складових екскурсійного обслуговування осіб з обмеженими можливостями. У підсумку було отримано такі результати: на основі проведеного аналізу можливо зауважити, що в сучасних реаліях в Україні найактивніше в екскурсійне обслуговування осіб з обмеженими можливостями включилися музейні установи, а екскурсій в класичному розумінні в міському або природному середовищі обмаль; кожна категорія екскурсантів з обмеженими можливостями має певні особливості, що потрібно враховувати у процесі екскурсійного обслуговування.

Особливостям створення туристично-екскурсійного маршруту для осіб з інвалідністю присвятила свою статтю І. І. Тучковська [98], де детально описала процес проектування, технологію створення та реалізацію туристично-екскурсійного продукту для адаптивних споживачів.

Сучасний стан і перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні комплексно досліджувала Л. А. Слатвінська [86-87]. Авторкою обґрунтовано напрями удосконалення системи розвитку туризму з урахуванням вимог суттєвої активізації впровадження інноваційних технологій і стандартів сучасного інформаційного суспільства як мотиватора розвитку інклюзивного туризму. Доведено, що інклюзивний туризм є унікальною можливістю для підвищення обізнаності про реальний та потенційний внесок туризму у стійкий розвиток економіки. Визначено, сутність інклюзивного туризму, теоретично підтверджено, що інклюзивний туризм – форма туризму, яка включає в себе процес синергії між різними учасниками сфери туризму, що дозволяють людям з особливими потребами отримати доступ до споживання та надання універсальних туристичних продуктів, послуг. Встановлено, що на рівні державного регулювання в правовому полі, організація інклюзивного туризму має тенденцію до покращення, розробляються проекти законів, проводяться міжнародні науково-методичні семінари з участю провідних фахівців. Слабкою стороною організації є реалізація міжнародних рекомендацій щодо розвитку інфраструктури інклюзивного туризму. Відзначено, що активну участь у розвитку інклюзивного туризму беруть спеціалізовані та громадські організації, заклади освіти на основі врахування пропозиції громади. Враховуючи дані, що в Україні чисельність людей з інвалідністю збільшується та з'явилась нова категорія інвалідів – учасники бойових дій з російськими загарбниками, особи переселені з окупованих територій, інклюзивний туризм може стати для них потужним засобом реабілітації. Розвиток туризму для осіб з інклюзією,

розроблення туристичних програм з урахуванням доступності створюють рівні можливості для реалізації права на відпочинок кожної людини.

Дослідженням суспільно-географічних передумов та перспектив розвитку адаптивного туризму в Україні займалась О. І. Топалова, результати якого узагальнено в кандидатській дисертації [95] та низці публікацій [91-94].

Проблеми реабілітації студентської молоді засобами інклюзивного туризму стали предметом дослідження К. О. Чупіної [105]. Так, у статті «Щодо питань соціально-психологічної реабілітації студентів з обмеженнями життєдіяльності засобами інклюзивного туризму: рекомендації закладам вищої освіти» дослідницею розглянуто комплексне питання соціально-психологічної реабілітації студентів з обмеженнями життєдіяльності засобами інклюзивного туризму. Визначено нормативно правову базу з теми дослідження, підготовлено бібліографію із зазначеної проблематики. Проаналізовано поняття інклюзивного туризму та параметри, що необхідні для впровадження системи доступного туризму, серед яких – безбар'єрні напрями: інфраструктура та зручності; транспорт; якісні послуги, що надаються кваліфікованим персоналом; адаптовані виставки, атракціони й адаптовані для осіб з інвалідністю системи бронювання, сайти та послуги. Окрему увагу приділено соціальній і психологічній реабілітації як комплексній системі реабілітації в межах закладів вищої освіти та роботі команди психолого-педагогічного супроводу. Запропоновано рекомендації закладам вищої освіти щодо соціально-психологічної реабілітації студентської молоді засобами інклюзивного туризму, основні з яких: залучення до створення інклюзивного туристичного маршруту студентів з інвалідністю; обов'язково пересвідчитися в доступності (наявності пандусів, ліфтів, спеціальних санітарних кімнат тощо), у музеях, історичних і культурних пам'ятках, готелях; у процесі планування та організації туру й реабілітаційної програми, окрім науково-педагогічних працівників та осіб з інвалідністю, доцільно залучати представників

психологічної служби, інклюзивно-ресурсних центрів для отримання повноцінної картини й урахування всіх можливих ситуацій.

Варто також згадати й оригінальну працю М. О. Яріко «Філософія інклюзивного туризму» [110], де розглянуто причини формування інфраструктури інклюзивного туризму, виявлено взаємозв'язок між розвитком інфраструктури, якістю існування фізично або розумово неповносправних людей у суспільстві та типами світогляду. Описано заходи, спрямовані на збільшення рівня інтеграції та міжособистісних комунікацій у суспільстві. Означено дві тенденції, що нині є домінуючими в ставленні до особистості. Показано точки взаємовпливу світського та релігійного типів світоглядів. Окремо висвітлено роль реколекцій для соціальної інтеграції фізично або розумово неповносправних людей.

Отже, у результаті опрацювання значної кількості наукової літератури авторка дійшла висновку, що проблематика адаптивного туризму є предметом активного та серйозного дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених. Разом з тим, необхідно зазначити, що діяльність з вивчення потенціалу вітчизняного адаптивного туризму має бути продовженою.

### **1.3. Зарубіжний досвід розвитку адаптивного туризму**

У світовому туристичному просторі одним з ключових напрямів є адаптивний туризм. Європа та світова спільнота давно й активно розвивають «адаптивний туризм для інвалідів», оскільки розуміють його незрівнянний внесок у процеси соціальної адаптації та соціалізації осіб з особливими потребами у сучасне суспільство.

У країнах Європи адаптивний туризм – звичне явище, тому свої послуги в цій сфері пропонують безліч туристичних фірм, що мають різні спеціалізовані туристичні програми й екскурсії для людей з інвалідністю [116].

Економічно вигідним для розвитку соціального туризму є наявність окремих одиничних інфраструктурних елементів, а створена цільова система, що забезпечує доступ людей до повноцінного відпочинку, а відтак і до ефективного відновленню фізичних і духовних сил.

Також за кордоном значну увагу приділяють розвитку соціального туризму для людей з обмеженими можливостями, тобто інвалідністю. За даними Світової туристичної організації особливу увагу звертають на розвиток соціального туризму для людей з інвалідністю в таких країнах ЄС як:

Великобританія (діє програма «Сімейний відпочинок»);

Чехія (діє програма «Подорожуй без бар'єрів»);

Італія (засновано Оборотний фонд туристичних позик і заощаджень).

У розвинених країнах соціальний туризм реалізується для різних груп населення, до яких входять пенсіонери, безробітні, школярі, студенти, а також дорослі та діти з обмеженими можливостями. У сфері реалізації соціального туризму в країнах Європи особливо варто відзначити проєкт «Каліпсо», головною метою якого є посилення взаємодії приватного та державного секторів для забезпечення доступності туризму для 4 категорій населення: пенсіонерів і людей похилого віку; молоді у віці 18-30 рр.; сімей з низьким рівнем доходу; людей з інвалідністю (дорослих і дітей) [39; 57-58].

Більшість розвинених зарубіжних країн усвідомлюють важливість розвитку туризму для інвалідів і активно працюють у цьому контексті. Так, наприклад, у Німеччині з метою розвитку культурно-пізнавального туризму місця для дозвілля та відпочинку оснащено необхідним для людей з інвалідністю обладнанням. У більшості театрів і музеїв є крісла-коляски, якими можуть скористатися інваліди.

На заході Німеччини розташовано Національний парк Айфель. Він користується значною популярністю у людей з інвалідністю. Для туристів з обмеженими фізичними можливостями працівники парку розробили спеціальні

маршрути. Хоча заповідник знаходиться у гірській місцевості, ним без зусиль можуть пересуватися візочники. Частина персоналу закінчила курси з безбар'єрного туризму. Підготовлені гідни проводять мовою жестів екскурсії для глухонімих відвідувачів. Подбали в цьому парку і про незрячих туристів. Так, численні тактильні плити імітують рельєф місцевості та забезпечені інформацією про заповідну флору та фауну [39; 58].

Ще у 2017 р. в Туреччині (Анталія, район Аланья) відкрито спеціалізований пляж для інвалідів під назвою «Пляж без перешкод», створений міським муніципалітетом. Пляж обладнано усім необхідним для відпочинку місцевих мешканців і туристів з обмеженими можливостями. У цілому місцеві спокійно та шанобливо ставляться до людей з інвалідністю. За потреби завжди допоможуть, наприклад, піднятися або спуститися з автобуса. На території аеропорту Анталії також є все, що потрібно для перельоту людей з інвалідністю. Для осіб з вадами зору є спеціальні бюро з алфавітом Брайля. На всій території аеровокзалу розташовано пандуси, що допомагають комфортно пересуватися на візку. Спеціальним символом позначено двері для в'їзду та входу людей з інвалідністю. Функціонує медичний пункт, аптека, обладнано туалети та кімнати відпочинку. Можна замовити супровід до літака, упакування багажу та багато ін. Також зазначеним особам запропоновано окрему стійку реєстрації, проходження митного контролю без черги. У всіх автобусах обладнано місця для людей з інвалідністю та візочників, у наявності висувні сходи для комфортного заходу та виходу з автобуса. Майже в кожному готелі є номери для людей з інвалідністю, а в басейнах облаштовано спеціальні спуски та ліфти. У таких номерах передбачено ліжко з поручнем; туалет, ванна з поручнями; безбар'єрна духова зі стільцем для душа; високий туалет; шнур або кнопка виклику допомоги у ванній та ін. [39; 58-59].

Н. В. Белоусова зазначає, що «.....у Франції найбільше поширення отримала така форма соціального туризму, як сільський туризм. Асоціація



соціального туризму, що розвиває цей напрям, має об'єкти відпочинку та пропонує їх за невелику плату своїм пільговикам цілий рік, зокрема, й молоді» [22; 41].

Яскравим прикладом з Франції може слугувати побудований на пляжі в Deux Jumeaux спеціалізований центр для інвалідів, що обладнаний роздягальнями та спеціальними туалетами. Будівля має площу 50 кв. м, знаходиться поряд з лікарнею, на території знаходиться веранда, де гості можуть комфортно відпочивати в тіні. Поруч із зазначеним центром збудовано автостоянку, обладнану автоматичними воротами, що може працювати за спеціальною пропускнуою картою. Крім того, можна взяти напрокат спеціальні інвалідні крісла, що мають більші колеса, ними користуватися зручніше та простіше. Персонал у таких туристичних центрах відіграє важливу роль в обслуговуванні людей з обмеженими можливостями. Він має проходити відповідну підготовку з прав людей з інвалідністю, для того щоб краще забезпечити допомогу та послуги [111; 22].

Цікавим є досвід Фінляндії в організації доступного туризму для інвалідів. Так, у країні існує низка туристичних фірм, що надають послуги з організації водного туризму для людей з інвалідністю на прогулянкових суднах, обладнаних спеціальними засобами для переміщення інвалідів. У м. Порвоо та його околицях розташовано безліч невеличких фірм, що пропонують послуги з організації туризму для осіб з інвалідністю. Рікою та морем тут курсують прогулянкові судна, на борт яких безперешкодно можуть піднятися також і люди в інвалідному візку. Численні дивовижні маєтки пропонують комфортні місця для проживання. Особам з інвалідністю пропонують найрізноманітніші форми відпочинку: від верхової їзди до збору грибів та ягід. Тут часто відбуваються етнографічні музичні фестивалі, відомі не тільки у Фінляндії, а й далеко за її межами [39; 60].

У цілому в Європі елементи туристичної інфраструктури адаптовано на 95% в Німеччині, в Іспанії на 90%, Франції на 85%, Фінляндії на 70%, Греції та Угорщині на 65%. Щорічно в рамках конференції «Європейський день осіб з інвалідністю» в Брюсселі, проводиться премія «Access City Award», на якій нагороджуються найдоступніші міста Європи. У різний час переможцями премії ставали: Авіла (Іспанія), Зальцбург (Австрія), Берлін (Німеччина), Гетеборг (Швеція), Бурос (Швеція), Честер (Великобританія), Мілан (Італія). Всього в рамках премії було нагороджено 42 міста [112].

Значна увага «доступному» культурно-пізнавальному туризму приділяється також і в Іспанії. Британські турфірми, що спеціалізуються на адаптивних турах, здійснили інспекцію в Барселоні й визнали, що це місто є одним з найкращих у світі з точки зору туристичної привабливості та доступності. Було створено спеціальний сайт «Доступний туризм», що містить всю необхідну інформацію про відповідні поїздки Каталонією, з наданням докладної інформації про туристичні маршрути, де створено необхідні умови для прийому осіб з інвалідністю та літніх людей. Технічне оснащення сайту дозволяє особам з інвалідністю ( у тому числі , хто погано бачить), без сторонньої допомоги, мати доступ до інформації (за рахунок контрастнішого зображення, спеціальних пристроїв для полегшення читання з екрану, аудіо тощо). Нині цей сайт доступний шістьма мовами: каталонською, іспанською, англійською, французькою, італійською та німецькою.

Розвиток адаптивного туризму в Барселоні кращий, ніж у більшості міст Європи. Завдяки належному плануванню будь-який мандрівник з обмеженими можливостями або особа похилого віку може насолодитися унікальними визначними пам'ятками Барселони. Також, будь-хто може скористатися доступними послугами щодо планування турів до Барселони задля індивідуального інклюзивного відпочинку.

Яскравим прикладом розвитку адаптивного туризму став Мадрид, що позиціонує себе як головний туристичний центр, пропонуючи всі види туристичних послуг від мистецтва та культури до активних видів спорту. Для осіб з інвалідністю спеціально адаптують туристичну інфраструктуру, видаються спеціалізовані каталоги, проводяться заходи, у тому числі Паралімпійські ігри.

Популярним місцем для відвідування адаптивними туристами є угорська столиця Будапешт. Тут створено спеціальні програми туристично-екскурсійного обслуговування людей з обмеженими можливостями. Надзвичайно доброзичливі англійські гідни мають багаторічний досвід роботи з туристами з обмеженими можливостями та членами їх родин, а також володіють фундаментальними знаннями про своє чудове місто. Популярним є «Основний тур для осіб з інвалідністю в Будапешті». У цьому тригодинному пішохідному турі з основними зручностями для інвалідних візків у туристів буде унікальна можливість дослідити дивовижний історичний центр Будапешта, наповнений вражаючою архітектурою, старовинними храмами, ринковими площами та незабутнім видом на річку Дунай.

У багатьох країнах Європи розвиток туризму для осіб з інвалідністю пов'язано з оздоровчою складовою релігійного туризму. З давніх часів люди відвідували місця прочанства, де отримували зцілення. Одним з найвідоміших у цьому сенсі є французьке місто Лурд. Після того, як у 1858 р. джерело в цьому місті почали вважати цілющим, до нього потягнулися прочани з усього світу. Відповідно, почала розвиватися й інфраструктура міста (друге місце після Парижа за розвиненістю), цілком пристосована для людей з інвалідністю. Для туристів працює понад 170 готелів, фонд яких становить майже 24 тис. номерів, цілком пристосованих для потреб туристів з інвалідністю. На сьогодні Лурд відвідують близько 6 млн туристів, у тому числі значну частину складають люди з інвалідністю. Значний досвід Лурд має у розвитку волонтерських організацій, задіяних у допомозі туристам з інвалідністю [27; 224-225].

Значний позитивний досвід з адаптації інфраструктури міст для потреб людей з інвалідністю, які пересуваються на візках, має Польща. Активно діють декілька інтернет-порталів для таких туристів. Зручними для людей з особливими потребами стали пляжі, спортивні, ігрові та дитячі майданчики, вбиральні. У таких містах як Пеніни, Татри та Столові гори, працюють табори для людей з розумовими вадами. Розроблено спеціальні маршрути та мотузкові парки для людей з вадами зору та людей, які пересуваються на візках, у Краконошах та інших містах. Варто також наголосити, що Варшава отримала статус кращого міста за доступністю за версією престижної щорічної премії Access City Award – 2020 [27; 225].

Проблема адаптації міського середовища та туристичної інфраструктури до потреб людей з інвалідністю назріла уже давно. Вирішити цю проблему можна двома способами:

перший – надання людині з інвалідністю супроводу та допомоги;

другий – пристосування інфраструктури до потреб людей з інвалідністю та надання їм можливості вільно та впевнено почувати себе в спільноті.

Прикладами успішного вирішення цієї проблеми є Німеччина та Швеція. Німеччина обрала шлях адаптації інфраструктури до потреб людей з інвалідністю. Таке вирішення проблеми дорого коштує та потребує певного часу. У Німеччині створено всі умови для осіб з інвалідністю, а також тих людей, яким подорож може завдати певних незручностей: для людей похилого віку, сімей з маленькими дітьми, травмованих та ін. Німеччина стала однією з перших країн у світі, де було освоєно безбар'єрне середовище [27; 225].

Ще до початку туру національна авіакомпанія «Люфтганза» та авіакомпанія Air Berlin готові надати допомогу будь-якому з пасажирів не лише в німецьких аеропортах, а й у всіх численних точках земної кулі, куди здійснюються їх рейси. Для туриста з інвалідністю організують зустріч, щоб допомогти зорієнтуватися в новому середовищі, а також сприятимуть

комфортному перебуванню в країні. Працює спеціальне Бюро допомоги особам з інвалідністю та людям з обмеженими фізичними можливостями, де за цілодобовим телефоном будь-якою мовою світу можна отримати інформацію, допомогу чи пораду. У громадському транспорті, обов'язково спеціально обладнаному, організовано надання допомоги під час посадки та висадки. Для тих інвалідів, які подорожують автомобілем, відведено спеціальні місця для паркування біля готелів, громадських місць, пам'яток [27; 225-226].

У Швеції запроваджена й ефективно діє система соціальної опіки, що передбачає можливість супроводу кожної людини з інвалідністю двома особами, якщо це потрібно. Така можливість надається і для супроводу на відпочинок, навіть за кордоном. При цьому, державою фінансується відпочинок і самої людини з інвалідністю та її супроводжувача [27; 226].

Австрійський гірський курорт Тіроль увійшов у число найпристосованіших для інвалідних візків районів Європи, де адаптивним туристам можна не просто безперешкодно пересуватись вулицями Тіролю та оглядати визначні пам'ятки, а й піднятися на певні гірські висоти і, що найцінніше, займатися всіма доступними для них активними видами спорту на базах відпочинку [96].

Важливе значення для надання інклюзивних туристичних послуг мають готелі, що відповідають потребам туристів. Як правило, до них належать готелі великих мереж, що надають свої послуги в різних країнах світу.

В Європі серед таких мереж можна відзначити Scandic Hotels, що базується в Стокгольмі. Вона присутня у 10 країнах, і налічує в цілому 160 готелів. Метою Scandic Hotels є надання якісних послуг з високим рівнем обслуговування та зручностей для відпочинку, бізнесу або сімейних подорожей.

ILUNION Hotels – іспанська мережа готелів, створена в 1988 р. Нині ця мережа має 22 готелі. Основна мета її діяльності – надати готелі з універсальною доступністю, щоб всі клієнти, з обмеженнями або без них, могли використовувати як їхнє навколишнє середовище, так і послуги готелів [96].

Сполучені Штати Америки також можуть гідно приймати туристів з інвалідністю, оскільки рівень інфраструктури в країні є дуже високим. Всі автобуси оснащено викидними платформами, що дозволяють з легкістю переміщуватися неповносправним, за одну поїздку в автобусі може вміщуватися в середньому чотири такі людини. Практично в усіх супермаркетах є міні електромобілі з кошиком для покупок. Ними може скористатися кожна людина, якій важко переміщуватися (навіть людям з надлишковою вагою). Реабілітаційний туризм у США організовує поїздки в оздоровчі центри, спеціалізація яких передбачає лікування захворювань, що стали причиною інвалідності. Основними напрямками є ортопедична, неврологічна та серцево-судинна реабілітація, в особливу категорію входить оздоровлення дітей-інвалідів.

Одним з найкращих прикладів щодо запровадження адаптивного туризму стала Великобританія. Для людей з інвалідністю адаптовано автобуси та потяги, в музеях проводяться спеціальні екскурсії і навіть працює окремий спеціалізований туроператор Tourism for all [121].

Tourism for all – це невелика, яскрава, незалежна, національна благодійна організація, що є помічником під час планування відпусток для людей з інвалідністю, а також експертом у питаннях доступного туризму на території Великобританії. На сайті є пропозиція створити свій ідеальний туристичний маршрут відповідно до своїх захоплень і потреб, а також поради, необхідні у процесі бронювання екскурсій, готелів і формування транспортної карти[121].

Інклюзивний або адаптивний туризм розвивається не лише в європейському та північноамериканському, але й в азійському регіоні. У таких країнах як Сінгапур, Таїланд, Малайзія, Індонезія, де є помешкання для осіб з особливими потребами, кімнати обладнано за західними стандартами, а також доступні транспортні гідравлічні платформи, або пандуси. Відповідно туристи з великими інвалідними візками можуть перебувати в таких приміщеннях

тривалий час. У цих країнах, хоча рівень розвитку доступного туризму нижчий, ніж в європейських, однак азійський адаптивний туризм залишається на достатньому та прийнятному рівні для більшості мандрівників з особливими потребами.

Індія також прагне залучати туристів з інвалідністю, основною дестинацією для яких є штат Керала, де реалізується проєкт безбар'єрного туризму, суть якого полягає у формуванні центрів обслуговування для осіб з особливими потребами. Також, м. Тріссур, як культурна столиця Керала, є одним з перших напрямків, що має нині всю необхідну інфраструктуру в основних туристичних дестинаціях. Тому існує ймовірність, що в майбутньому цей штат Індії стане одним з головних центрів адаптивного туризму в Азії.

Також варто відзначити діяльність низки близькосхідних країн, зокрема, Ізраїлю, Йорданії, Об'єднаних арабських еміратів, Катару, Єгипту, що рішуче взяли курс на залучення значного потоку туристів з особливими потребами. Місцеві туристичні компанії активно розробляють тури, що задовольнятимуть потреби осіб з інвалідністю. Популярними місцями для адаптивних туристів у регіоні Близького Сходу є Мертве море, Червоне море, Єрусалим, Петра, Каїр, Луксор, курорти та футуристичні міста Перської затоки та ін.

Отже, дослідження міжнародного ринку адаптивного туризму свідчить, що він виконує надзвичайно важливе соціальне завдання щодо дотримання прав і свобод для людей з особливими потребами. Світовий досвід переконує - масовість загальнодоступного соціального адаптивного туризму перебиває його дешевизну сумарним припливом і швидкою оборотністю коштів, збільшує зайнятість населення, залучає інвестиції у туризм безпосередньо на місцях, забезпечує податкові надходження до державного та місцевих бюджетів, що сприяє економічному зростанню багатьох країн світу.

## РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

### 2.1. Політико-інституційні чинники формування адаптивного туризму

Передусім, авторка вважає доцільним зауважити, що ґрунтовний аналіз законодавчої та нормативно-правової бази у контексті дослідження теми кваліфікаційної роботи є вкрай ускладненим у зв'язку з повномасштабною російською військовою агресією. Адже чинність багатьох законодавчих і нормативно-правових актів в Україні, у тому числі, й соціального спрямування, було призупинено Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 2102-ІХ від 24.02.2022 р. Немає сумніву, що після нашої неодмінної Перемоги їх чинність буде поновлено.

До політико-інституційних чинників формування адаптивного туризму належить низка адміністративних заходів: створення законодавчого та нормативно-правового поля, функціонування сегментів адаптивного туризму, створення рівних можливостей для суб'єктів адаптивного туризму (особливо стосовно осіб з інвалідністю), впровадження державних програм для подальшого розвитку адаптивного туризму, підтримка інституційних установ, політична ситуація в регіонах, відсутність бойових дій [10; 89].

Стаття перша Конституції України визначає, що Україна є соціальною державою, відтак, люди, які потребують соціального захисту, мають почувати себе захищеними та задоволеними життям, принаймні в межах своєї країни. Також у статті третій Конституції України зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, безпека і недоторканість визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

До основоположних міжнародних документів, в яких йдеться про соціальний захист людей, потрібно віднести: Загальну декларацію прав людини,



прийняту Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 року, що започаткувала рух назустріч інклюзії та проголошує низку змін на рівні цілого суспільства та малої громади, які супроводжуються розробленням правових норм на міжнародному рівні; Декларацію прав дитини (1959 р.); Стандартні правила ООН щодо зрівняння можливостей інвалідів (1993 р.) та Саламанську Декларацію (1994 р.), що містять заклик до урядів усіх країн затвердити на законодавчому рівні принцип інклюзивного суспільства; Дакарську Декларацію (2000 р.) та Конвенцію ООН щодо осіб з особливими потребами (2005 р.), що відстоюють права людей з особливими потребами на життя без будь-якої дискримінації [4; 17].

Важливим рушієм поширення інклюзії є міжнародні організації, передусім ООН, ЮНЕСКО, Організація Економічної Співпраці та Розвитку, Всесвітня Туристична Організація та ін., що проводять дослідження, розробляють рекомендації для урядів різних країн, сприяють розвиткові інклюзивної політики.

У грудні 2015 р. Україною ратифіковано основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав людини згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Передусім, йдеться про статтю 30 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, де зазначається що люди з інвалідністю мають право брати участь нарівні з іншими в культурному житті, проведенні дозвілля та відпочинку. У пункті 5 цієї статті зазначається: «щоб надати інвалідам можливість брати участь на рівні з іншими в проведенні дозвілля та відпочинку й у спортивних заходах, держави-учасниці вживають належних заходів для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до спортивних, рекреаційних і туристичних об'єктів», а також «для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до послуг тих, хто займається організацією дозвілля, туризму, відпочинку та спортивних заходів» [4; 18].

В Україні вперше про специфіку забезпечення інклюзивного простору згадується в Указі Президента України № 900/2005 «Про першочергові заходи

щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями”. Метою цього документу є забезпечення безперешкодного доступу осіб з обмеженими фізичними можливостями до об’єктів соціальної інфраструктури відповідно до Стандартних правил забезпечення однакових можливостей для інвалідів (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 р. № 48/96).

До базових законодавчих актів і нормативно-правових документів, що гарантують ефективність реалізації прав і свобод осіб з інвалідністю у всіх сферах життя суспільства можна віднести: закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (№ 2249-VIII від 19.12.2017 р.), «Про соціальні послуги» (№ 2671-VIII від 17.01.2019 р.), «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (№ 2249-VIII від 19.12.2017 р.), «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (№ 3235-IV від 20.12.2005 р.); Національну стратегію із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. Ці документи можуть стати правовою основою для покращення добробуту та життєдіяльності людей з інвалідністю. Основні положення цих документів спрямовані на всі сфери життя людей з інвалідністю, тому їх дотримання гарантовано матиме позитивні результати.

Однак, варто зазначити, що окремого законодавчого акту, нормативно-правового документу або положень у розроблених і затверджених документах, які б визначали механізми реалізації функцій державного управління розвитком адаптивного туристичного середовища, у вітчизняному правовому полі немає. Зважаючи на те, що українська держава невпинно розвивається, удосконалюється також і її законодавча та нормативно-правова база. Тому варто не залишати поза увагою українських правників нові законодавчі акти та нормативно-правові документи, тим більше, що вони будуть спрямовані на покращення життєвого

становища людей з інвалідністю. У зв'язку з цим докорінно змінюються механізми взаємодії між населенням, яке потребує допомоги, та державою.

Також одним з основоположних законодавчих актів стосовно теми дослідження є Закон України «Про туризм» (№ 325/95-ВР від 15.09.1995 р.). Цей Закон визначає: «...загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, охорону здоров'я, свободу пересування, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей, на безпечне для життя і здоров'я довкілля» [40]. Він встановлює: «...засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України». Стаття четверта ознайомлює з формами та видами туризму, такими як міжнародній та внутрішній [40]. У статті шостій цього Закону йдеться про те, що державне регулювання туристичної галузі керується такими основними завданнями: «...забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян, безпека туризму, збереження цілісності туристичних ресурсів України, створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму». Одним з пріоритетних напрямів державної політики у галузі туризму є «...забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян» [40].

Отже, у цьому Законі є фундаментальні положення для розвитку та впровадження адаптивного туризму в Україні. Він може стати одним з тих документів, на основі яких будуть створюватися та легітимізуватися нові законодавчі та нормативно-правові акти, що забезпечуватимуть підтримку діяльності адаптивного туризму в Україні [39; 90].

Ще одним важливим документом у контексті проблематики кваліфікаційного дослідження є Закон України «Про курорти» (№ 2026-III від

16.10.2020 р.) яким визначено: «...правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні». Також регламентується використання території природних курортів задля лікування та оздоровлення людей природними лікувальними ресурсами та забезпечення охорони цих ресурсів. У статті третій, де йдеться про принципи роботи у сфері курортної справи, необхідно виділити один, а саме: «...забезпечення доступності санаторно-курортного лікування для всіх громадян, у першу чергу для людей з інвалідністю, ветеранів війни та праці, учасників бойових дій тощо». У статті четвертій йдеться про те, що «...природні території, використовуються з метою лікування, профілактики захворювань та медичної реабілітації і мають особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси». Отже, залучення цього Закону саме до сфери адаптивного туризму є цілком доречним, оскільки він спрямований на створення дієвих умов для лікування та реабілітації осіб, що цього потребують [39; 90].

16 березня 2017 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження № 168-р «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року». Метою реалізації Стратегії є: «...формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму та курортів згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави в цілому, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі». Отже, поступове вирішення проблеми доступності споживання туристично-рекреаційних має бути на контролі у держави [39; 91].

Таким чином, незважаючи на наявність чималої та розгалуженої нормативно-правової бази, що перманентно удосконалюється та осучаснюється, все ж таки, стан надання соціальних послуг людям, які їх потребують, бажає бути

кращим. Залишається ще чимало невирішених проблем у сфері забезпечення належного життя певних категорій людей. Серед них – відсутність фінансування різних заходів соціального захисту людей з інвалідністю, унаслідок чого сім'ї таких осіб бідують, попри те, що згідно із законодавством вони мають отримувати належну допомогу; існують проблеми із працевлаштуванням і збереженням робочого місця та супроводом, якщо це необхідно; недостатня доступність до різних видів транспорту та громадських об'єктів. Отже, має пройти ще багато часу та внесено достатньо змін і корективів до законодавчих актів поки суспільство навчиться повною мірою виконувати всі зобов'язання, що мають бути виконаними по відношенню до людей з обмеженими можливостями. При цьому необхідно дотримуватися всіх правил і не порушувати прав один одного. Тоді з упевненістю можна буде стверджувати, що поняття «інвалідність» буде присутнім тільки в нормативно-правових документах, а в реальному житті всі будуть рівними й однаковими.

## **2.2. Ресурсний потенціал розвитку вітчизняного адаптивного туризму**

Україна має значні туристичні ресурси для задоволення потреб вітчизняних та іноземних туристів, у тому числі й адаптивних, в оздоровленні, відпочинку й пізнанні історії та культури краю. Під туристичними ресурсами науковці та фахівці сфери туризму розуміють закономірні поєднання компонентів природи, історико-культурних цінностей та соціально-економічних чинників, що є умовою задоволення оздоровчо-спортивних і пізнавальних потреб людини. Специфічними характерними властивостями туристичних ресурсів є такі категорії як цілісність, динамізм, місткість, усталеність, надійність, привабливість [76; 118].

Загалом увесь комплекс туристичних ресурсів можна поділити на три групи:

### **1. Природні ресурси.**

2. Історико-культурні ресурси.
3. Соціально-економічні умови та ресурси.

Природні ресурси – це, передусім, природно-кліматичні умови тієї чи іншої місцевості. Головними природними ресурсами туризму є клімат, ландшафти, акваторії, а також деякі об'єкти та явища природи, що мають пізнавально-естетичні, оздоровчі та спортивні властивості.

Надзвичайно важливим в організації заходів адаптивного туризму є урахування кліматичних умов – наявність сонячного сяння, ультрафіолетової радіації, чистого насиченого фітонцидами та іонами повітря. На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму використання клімату як реабілітаційного чинника дозволяє виявити перспективні туристичні дестинації, що застосовують аеро-, геліо-, таласотерапію та ін. [10; 68].

Переважає більшість регіональних реабілітаційних закладів України в комплексі реабілітаційних заходів, окрім традиційних, застосовують ландшафтотерапію та об'єкти, що вирізняються мікрокліматичними особливостями, наприклад, печери, шахти (спелеотерапія).

Сприятливими кліматичними умовами для розвитку адаптивного туризму за реабілітаційним спрямуванням вирізняються АР Крим, Івано-Франківська, Закарпатська області. На їх території вже діє значна кількість туристичних об'єктів, що надають послуги людям з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями.

Кліматичні умови Українських Карпат є більш комфортними для організації зимових видів адаптивного туризму (хендскі, паравокінг), а в передгірних районах Закарпаття як зимових, так і літніх. Важливими кліматичними курортами Карпатського регіону для надання спеціальних, у тому числі й адаптивних, туристичних послуг є Ворохта, Косів, Шешори, Яремча, Ясіня, Яблуниця, Славське, Сойми, Перечин, Кобилецька Поляна, Чинадієво та ін. [10; 68-69].

Перспективним для розвитку адаптивного туризму є розташування об'єктів кліматолікування поблизу великих міст (Конча-Заспа, Пуща-Водиця, Феофанія в зоні м. Київ) та в обласних центрах (Соснівка, м. Черкаси) або ж використання сприятливих мікрокліматичних властивостей території (м. Заліщики Тернопільської області), що значно полегшує апроксимування людей з особливими потребами.

Україна відносно багата якісними та унікальними джерелами мінеральних вод, родовищами лікувальних грязей та озокериту, що мають поширення практично в усіх областях, однак особлива територіальна концентрація і різноманітність складу характерна для мінеральних вод в Карпатському регіоні, півночі лісостепу й Азово-Чорноморського узбережжя.

Важливими для організації вітчизняного адаптивного туризму є водні ресурси. Річки, озера, лимани України мають велике значення для адаптивного туризму та реабілітації, вони придатні для купання, риболовлі, заняття водними видами спорту, оздоровлення, відпочинку, а головне – є доступними для відвідування особами з інвалідністю [10; 70].

Певне значення для розвитку адаптивних видів туризму мають біотичні ресурси (ресурси живої природи, сприятливі як для лікування, оздоровлення, реабілітації, так і для задоволення духовних потреб людини й організації окремих видів туризму, наприклад, мисливських і фіш-турів).

Варто зазначити, що важливими передумовами розвитку адаптивного туризму та появи спеціалізованих туристичних одиниць (пунктів, маршрутів) реабілітаційної спрямованості виступають орографічні особливості території України, більша частина якої, за винятком двох гірських систем (Українських Карпат і Кримських гір), має рівнинний рельєф, де майже відсутні істотні природні перешкоди, що уможлиблює проходження туристів-адаптантів з обмеженням функцій рухового апарату.

Об'єктивно існує можливість проводити пішохідні туристичні спортивні походи для осіб з обмеженими фізичними можливостями (ступеневі та категорійні) в усіх регіонах України. Своєю чергою, проходження спортивних туристичних маршрутів є стимулом для отримання спортивного розряду групою адаптивних туристів-спортсменів згідно з єдиним спортивним класифікатором України.

Природні ресурси України сприяють розвитку різних видів адаптивного туризму, в тому числі й адаптивного скелелазіння (параклимбінгу), що є нині найдоступнішим видом адаптивного туризму для різних категорій інвалідності, оскільки ним можна займатися як в природних умовах, так і на штучних спорудах (скеледромах). Якщо природні скелелазні райони характерні для гірських районів Карпат і Криму, то штучні споруди (скеледроми, боулдерінгові зали) є в кожній області України [10; 72].

Серед маломобільної категорії населення значної популярності набуває активна рекреація – катання на катамаранах, джампінг, скелелазіння, риболовля, що здійснюється в межах національних природних парків (НПП).

Доцільно відзначити, що НПП – це територія, що є частиною природно-заповідного фонду України, створена для збереження природних комплексів, що мають особливу екологічну, історичну й естетичну цінність завдяки сприятливому поєднанню природних і культурних ландшафтів та використанню їх з пізнавальною, освітньою, науковою, рекреаційно, туристично-екскурсійною та культурною метою. На сьогодні в Україні функціонує 55 національних природних парків. Вивчення та оцінювання природних можливостей НПП щодо надання туристичних послуг маломобільній категорії населення та планування низки перспективних туристично-екскурсійних маршрутів є актуальним для формування ринку адаптивного туризму [10; 76].

Таким чином, національні природні парки можуть розглядатися як перспективні території для облаштування мережі екологічних стежок і розвитку



туристично-екскурсійної діяльності, спрямованої на залучення осіб з обмеженими можливостями.

Надзвичайно важливу роль для задоволення пізнавально-естетичних потреб адаптивних туристів і екскурсантів відіграють історико-культурні ресурси. Це, передусім, історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки, етнографічні особливості території, центри прикладного мистецтва та ремесел, промислові та сільськогосподарські підприємства, освітні заклади та наукові установи, музеї, театри, виставки, фольклорні фестивалі та дійства тощо [76; 119].

В Україні накопичено значний досвід і склалася відповідна система охорони, вивчення та популяризації історико-культурної спадщини засобами туризму та екскурсій. Варта уваги практика роботи історико-культурних та історико-архітектурних заповідників у Києві, Кам'янці-Подільському, Чернігові, Батурині, Чигирині, Глухові, Луцьку, Слов'яногірську, Острозі з музеєфікації пам'яток, задіяння їх у системі туристичного обслуговування, у тому числі й адаптивного, включення пам'яток минулого до мережі туристично-екскурсійних маршрутів, використання їх під туристичні об'єкти.

Зростання інтересу до вивчення історії, архітектурної спадщини старовинних міст і сіл призвело до проектування в них туристичних зон з метою оптимальної організації туристичних потоків, їх розміщення та обслуговування. Кожний проект передбачає продуману систему показу всіх цікавих об'єктів з урахуванням часу на огляд, а також харчування, придбання сувенірів, відпочинок. Запроектована система маршрутів забезпечує найраціональніше ознайомлення туристів, адаптивних у тому числі, та екскурсантів з містом. Позитивним прикладом у цьому контексті є відновлення історичної частини забудови Кам'янця-Подільського, обмеженої «петлею» річки Смотрич [76; 119]. Це старовинне місто належить до найпопулярніших туристичних центрів України та є однією з найулюбленіших destinations аматорів адаптивного подорожування.

Системно включаються до мережі адаптивних туристично-екскурсійних маршрутів сакральні центри та пам'ятки – Києво-Печерська лавра, Почаївська лавра, Мотронинський монастир (Холодний Яр, Черкащина), Густинський монастир (Прилуки), Крехівський монастир (Львівщина), Манявський Скит (Прикарпаття), могила засновника хасидизму Баал Шем Това (Меджибіж, Хмельниччина) та ін. [76; 119].

Зважаючи на важливу роль археологічних пам'яток у вивченні історії, туристичні організації України розробили низку екскурсійних маршрутів, що знайомлять бажаючих, у тому числі й осіб з обмеженими можливостями, з античними містами-державами Північного Причорномор'я – Херсонесом, Ольвією, Тірою, Пантикапеєм, найбільшим в Європі скіфським Більським городищем (Полтавська обл.), трипільськими протомістами на Черкащині та Київщині, палеолітичними стоянками у Мізині (Чернігівська обл.) і Добраничівці (Київська обл.) [76; 119].

Місцем притягання туристів і екскурсантів з обмеженими можливостями все частіше стають музеї України, де зібрано десятки мільйонів одиниць зберігання, унікальних пам'яток духовної та матеріальної культури, історії народу. До цінних об'єктів, що привертають увагу адаптивних туристів належать й культурно-мистецькі установи – театри, філармонії, концертні зали та ін. Об'єктами відвідування туристами є також промислові та сільськогосподарські підприємства, річкові та морські порти, навчальні заклади, торговельні центри, готельні комплекси, спортивні арени та ін.

Важливим чинником успішного розвитку адаптивного туризму є відповідні соціально-економічні умови та ресурси, зокрема: економіко-географічне положення, транспортна доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасна та перспективна територіальна організація господарства, розвинена туристична інфраструктура, демографічна ситуація, структура населення, трудові ресурси та ін. [76; 119-120].

Мірилом цінності туристичних ресурсів виступають такі їх властивості як унікальність і специфічність. Вони можуть викликати інтерес людини, яка проживає у будь-якому куточку країни чи світу.

Ефективність туристичних ресурсів визначається, передусім, характером їх використання для організації туризму та відпочинку населення. Власне, туризм поєднує оздоровчі та пізнавальні функції, тому території подорожей, походів і екскурсій повинні мати сприятливі для перебування туристів природні умови. Ідеальний варіант – коли б останні поєднувались з історико-культурними пам'ятками та розвиненою туристичною інфраструктурою [76; 120].

У підсумку варто зазначити, що інтеграція людей з обмеженими можливостями в туристичну дестинацію потребує вирішення таких проблем як відсутність фінансової спроможності для відвідування віддалених туристично-рекреаційних об'єктів, спеціалізованої туристичної інфраструктури адаптивною категорією туристів. Виникає проблема апроксимації (наближення) осіб з обмеженими можливостями до туристично-екскурсійних і спортивно-оздоровчих атракцій та об'єктів за регіоном проживання. Тому нагальною стає потреба виявлення додаткових туристичних ресурсів та об'єктів для їхнього використання в організації заходів адаптивного туризму для осіб з обмеженими фізичними можливостями.

### **2.3. Розвиток адаптивного туризму в Україні на сучасному етапі**

Адаптивний туризм в Україні перебуває нині на початковій стадії формування. На жаль, авторка змушена констатувати, що його становленню на сучасному етапі катастрофічно завадили пандемія COVID-19 і повномасштабна російська військова агресія. Та попри зазначені військово-політичні та соціально-економічні катаклізми вітчизняний адаптивний туризм, на нашу думку, обов'язково продовжить свій поступальний розвиток після неодмінної перемоги України.

В Україні туризм для осіб з інвалідністю почав розвиватися з другої половини 1980-х р., як складова фізкультурного руху. У той час почали створюються соціальні інститути та спеціалізована інфраструктура, що обслуговувала незначне число осіб з інвалідністю. Поряд з цим розроблялися спеціальні програми «Освіта», «Україна ХХІ століття», «Діти України» та ін. У Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.), окрім базових соціальних прав інвалідів, вказується на необхідність створювати умови для їх вільного доступу до рекреаційно-туристичної ресурсів. На основі зазначених законодавчих актів і нормативно-правових документів в Україні почали проводитися дослідження, розроблятися пропозиції та обґрунтування перспектив розвитку туризму для осіб з обмеженими можливостями на загальнодержавному та регіональному рівнях, унаслідок чого в 1992 р. було створено систему державних центрів реабілітації та спорту інвалідів, що нараховували тоді близько 600 штатних працівників [11; 27].

Важливим поштовхом для масового розвитку спортивного руху (у тому числі, туризму) за участі людей із різними формами обмежень була постанова Кабінету Міністрів України «Про комплексну програму вирішення проблем інвалідності» (1993 р.) та створення Українського центру фізичної культури та спорту інвалідів «Інваспорт» та його 27 регіональних відділень.

На нинішньому етапі розгортається робота зі створення для людей з інвалідністю спеціальних реабілітаційних програм, упроваджуються інноваційні технології соціальної роботи. На думку авторки кваліфікаційної роботи цілком причетною до цього процесу є також туристична сфера, у рамках якої виявляються та вирішуються нагальні проблеми доступного (безбар'єрного) туризму. Достатньо насичене інформаційне середовище сформувало серед людей з інвалідністю стійкий попит на туристичне обслуговування [39; 27].

Українська дослідниця О. Л. Дишко стверджує, що: «Можливості туризму як виду реабілітації для людей з інвалідністю досить великі: здійснює терапію і

профілактику психосоматичних захворювань; реалізує рухову активність, яка підвищує психічну стійкість організму; виконує інтегративні функції, повертаючи людей з інвалідністю в суспільство; здійснює інтелектуальну, виховну та пристосувальну функцію щодо людини з інвалідністю; допомагає встановлювати соціальні контакти та дає можливість виконувати різні соціальні ролі; володіючи рисою «екологічності», покращує психоемоційний настрій» [35; 5].

У дослідженні М. М. Поколодної, С. Г. Корнеєвої та Д. В. Коваленко зазначається: «Залучення людей з інвалідністю в коло споживачів туристичних послуг пов'язано з розв'язанням таких завдань: формуванням інституту профільних фахівців, створенням комфортних умов для пересування і проживання, правильною організацією спеціалізованого туристично-екскурсійного обслуговування. При цьому, якщо організація повноцінних тривалих туристичних подорожей для зазначеної категорії осіб є доволі складним завданням для сучасних реалій держави, то організація екскурсійної діяльності, яка триває менше ніж 24 години і не потребує розміщення та довгих переїздів, є більш досяжним та реальним завданням» [75; 212].

У процесі організації туризму для осіб з інвалідністю українські туристичні компанії планують відвідування туристичних об'єктів заздалегідь, але навіть під час проходження маршруту виникають форс-мажорні обставини або з'являється можливість відвідати додаткові туристичні об'єкти й атракції. Практика свідчить, якщо організатори незнайомі з умовами доступності об'єкту, у туристів з інвалідністю можуть виникнути проблеми [11; 28]. Для прикладу, нижче наведено перелік музеїв України, що вирізняються високим рівнем організації екскурсійних послуг для осіб з інвалідністю:

у Києві в Національному музеї народної архітектури та побуту України для людей з особливими потребами один день на місяць безкоштовний; екскурсійне обслуговування у складі групи інвалідів, за узгодженням з керівництвом музею, також безкоштовне; інваліди з порушенням слуху прибувають до музею із

сурдоперекладачем; інваліди-«візочники» можуть вільно пересуватись територією заповідника;

у Львівському музеї народної архітектури та побуту особлива категорія людей (діти-сироти, інваліди I групи та супроводжуюча особа, постраждалі внаслідок аварії на ЧАЕС) має можливість відвідування музею безкоштовно; інваліди на візочках мають можливість вільно пересуватись територією музею, потреби в облаштуванні пандусів немає; екскурсійні групи інвалідів з листом від організації, що привозить їх до музею за згодою адміністрації, обслуговується безкоштовно; крім того, музейні працівники проводять пересувні виставки в закладах, де є така категорія людей, як інваліди;

на Кіровоградщині, у Державному музеї-заповіднику І. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія» стежини пристосовано для того, щоб проїхати інвалідним візочком, потреби у спеціальних пандусах немає; доторкнутися до минулого, літературної спадщини видатного українського драматурга інваліди I та II групи можуть безкоштовно; екскурсійні групи осіб з інвалідністю обслуговуються також безкоштовно;

у Національному історико-культурному заповіднику «Чигирин» (Черкаська обл.) інваліди I та II групи відвідують заповідник безкоштовно; при адміністративній будівлі та музеях заповідника у 2007 р. збудували пандуси для вільного пересування інвалідів у візочках;

у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику (Хмельницька обл.) для інвалідів I та II групи вхід безкоштовний, екскурсійні групи інвалідів за листом від організації, що привозить інвалідів до заповідника, за згодою адміністрації музею обслуговуються безкоштовно;

у Луцькому історико-культурному заповіднику (Волинська обл.), створеному на базі комплексу історико-архітектурних споруд Старого Луцька, до усіх пам'яток заповідника доступ для інвалідів безкоштовний, екскурсійне

обслуговування у складі групи інвалідів також безкоштовне, однак люди у візочках не мають можливості потрапити на верхні галереї замку;

у Національному заповіднику «Хортиця» (Запорізька обл.) щороку обслуговувалось екскурсіями понад 400 осіб з обмеженими фізичними можливостями; майже стільки ж інвалідів відвідувало індивідуально Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», розташований поряд з Музеєм історії козацтва [11; 28].

З 2018 р. у Харківському художньому музеї експонати стали доступнішими для людей з інвалідністю: розроблено аудіогіди, розраховані, у тому числі, і на незрячих. Над створенням аудіогідів, якими можуть користуватися незрячі відвідувачі музеїв, працювала команда фестивалю «ІнклюзіОН» та громадського об'єднання «Громадська альтернатива». Харківським художнім музеєм започатковано проведення інклюзивних екскурсій для батьків з дітьми, людей з проблемами слуху та зору: огляд експозиції «Вітчизняне мистецтво XVI–початку XX ст.» проходить з відеогідом жестовою мовою. Художньо-меморіальним музеєм імені І. Ю. Рєпіна підготовлено програму для батьків з дітьми та людей з проблемами слуху (майстер-клас з розпису глиняної іграшки) [39; 105].

У рамках проекту для людей з порушенням слуху на базі Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського проводять навчання працівників: вчать проводити інклюзивні екскурсії та показують алгоритм роботи з особливою категорією відвідувачів [39; 105-106].

У довоєнний час у Мелітополі було заплановано проектування інтерактивної інклюзивної карти туристичних атракцій Приазовського регіону. Основна мета цього проекту – розвиток туризму з урахуванням потреб маломобільних категорій населення. У населених пунктах було проведено моніторинг щодо доступності атрактивних природних та історико-культурних пам'яток, туристичних інфраструктурних об'єктів, внесених до карти [13; 112].

Значний досвід розвитку адаптивного туризму напрацьовано на Черкащині. За підтримки «Черкаського обласного центру медико-соціальної експертизи Черкаської обласної ради», Національного історико-культурного заповіднику «Чигирин», Шевченківського Національного заповідника м. Канів, Національного дендрологічного парку «Софіївка», Громадської спілки «Всеукраїнське науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів і чорнобильців України», Благодійного фонду «Підтримки програм соціального захисту осіб, постраждалих від аварії на ЧАЕС, та інвалідів», Уманського державного педагогічного університету (УДПУ) імені Павла Тичини було засновано Асоціацію «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» з метою розвитку такого виду діяльності, як інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм, підготовки законодавчої бази з цього питання, нових форм реабілітації людей з інвалідністю [39; 107-108].

У 2018 р. в УДПУ створено Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів». Його мета інтеграція в соціальне та освітнє середовище студентів з особливими освітніми потребами, консолідація спільних зусиль громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування та структурних підрозділів університету для соціально-педагогічної підтримки студентів з особливими освітніми потребами та їх адаптації у соціумі [47].

У травні 2021 р. відбувся II Всеукраїнський науково-практичний онлайн симпозіум з «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». Результатом його роботи стала резолюція, що містила науково-практичні рекомендації для розвитку та створення безбар'єрного простору в Україні. На симпозіум було запрошено науковців і фахівців-практиків з України та з-за кордону, які займаються проблемами людей з інвалідністю саме у сегменті інклюзивного туризму [46].



Понад 30 студентів УДПУ (у тому числі, з інвалідністю) взяли участь в екскурсіях Черкащиною в межах проекту з «Подорожуємо без бар'єрів» з метою інтеграції у студентське життя адаптивного туризму. Було розроблено спеціальний маршрут, що передбачав участь студентів з інвалідністю, та створено всі необхідні умови для комфортного перебування на локації [45].

Перший на Черкащині адаптивно-туристичний маршрут «Дорога на Пруси» проклали у Сунківському лісництві на Смілянщині. Інклюзивний маршрут сягає до 6 км протяжністю та має доступну дорогу для людей з інвалідністю. Організаторами планується створення рекреаційної зони, такої альтанки, щоб туди могли заїхати візочники, з пандусами та спеціалізованими гойдалками [47].

Без перебільшення, вдалим прикладом, де успішно реалізуються програми адаптивного туристичного обслуговування, може стати м. Умань, що є одним з головних туристичних осередків Черкащини та має значний потенціал для організації адаптивного туризму.

У 2017 р. у структурі Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради створено та працює відділення інклюзивного соціально-реабілітаційного туризму. Послуги цього структурного підрозділу є потужним мотиваційним засобом активної реабілітації у формі надання соціальних послуг зеленого, історичного, релігійного туризму доступних для всіх. Головними його завданнями є:

створення системи заходів інклюзивного соціально-реабілітаційного туризму;

розробка таких туристично-екскурсійних маршрутів, що стали б доступними, передусім, для осіб з інвалідністю, особливо тим, які для руху використовують інвалідний візок, палиці, милиці та стоїки [39; 116-117].

Кращим прикладом новостворених маршрутів адаптивного туризму для людей з інвалідністю, які користуються крісло-колісними засобами, у

комплексному підході з одночасним наданням транспортної соціальної послуги «Соціальні перевезення Черкащини» є розроблений та реалізований екскурсійний маршрут до дендропарку «Софіївка».

Активними учасниками заходів є молодь з особливими потребами, матері дітей з інвалідністю та люди пенсійного віку, які постійно відвідують виставки Державного заповідника «Стара Умань», унікальні виставки старовинного українського жіночого вбрання в готельно-ресторанному комплексі «Застава», екскурсії підземеллями Василіанського монастиря, прочанській подорожі до Кочержинського жіночого монастиря, відвідують пам'ятки трипільської культури [46].

Щорічно відділенням інклюзивного соціально-реабілітаційного туризму Уманської міської ради надаються туристично-екскурсійні послуги понад 2 тис. осіб з інвалідністю, ветеранам праці, учасникам війни з російськими загарбниками та їхнім сім'ям, родинам загиблих героїв [39; 118].

Упродовж останніх двох років понад 200 бійців з інвалідністю та члени їх сімей з Житомирщини взяли участь у туристичній реабілітації завдяки ініціативі їх земляка, ветерана-інваліда (втратив ногу під час бойових дій на сході України) Олександра Шевцова – Житомирський Автобус Героїв «Життя після війни». Повернутися до мирного середовища, адаптуватися до змінених можливостей їм допомогли туристичні походи до Одеси, Яремчі, подорожі до Парижу, Венеції, Риму, Кракова [4; 35].

Також вартим уваги та наслідування є адаптивний туристично-екскурсійний маршрут «Підкорення стихій», створений фахівцями з Житомирщини. Його мета - залучити людей з обмеженими можливостями до різних видів занять, недоступних їм у повсякденному житті. Цей маршрут створено для людей, які мають проблеми із зором, його часткової або повної втрат, а також для ветеранів-інвалідів бойових дій з російськими загарбниками. З огляду на назву туру можна зрозуміти, що основна ідея – це «підкорення»

групою туристів чотирьох основних елементів природи, якими в турі виступають такі місця:

м. Житомир: квест-екскурсія для людей з проблемами зору;

м. Житомир: відвідування авіаклубу «Авіактик»;

с. Дениші: сплав р. Тетерів на байдарках;

с. Дениші: заняття на скелях: скелелазіння, дюльфер, жумар;

м. Коростень: відвідування військово-історичного комплексу «Скеля».

Перевагами активного проходження маршруту є:

оздоровчий вплив навколишнього середовища;

психофізична активність на природі;

докорінна зміна довколишньої обстановки;

можливість отримання додаткової соціальної ролі;

зміни у соціальній ситуації розвитку, розширення кола спілкування;

зростання життєвого потенціалу - отримання нового досвіду, знань,

умінь, професійних навиків та ін.;

зниження рівня негативного впливу дефекту чи хвороби на життя.

Цей соціально значимий адаптивний тур розраховано на 2 дні/1 ніч, він включає в себе: транспортні послуги, розміщення в готелі, харчування, екскурсійне обслуговування на маршруті, медичне страхування. Його організація не потребує значних ресурсів та фінансування з боку місцевих органів. Розроблений маршрут не є в прямому сенсі екстремальним, його може подолати людина з проблемами зору та будь-якою фізичною підготовкою. Для такої категорії людей зміна свого середовища перебування є дійсно важливим та корисним досвідом. Як свідчить практика, організація таких турів йде на користь людям, оскільки спробувавши, наприклад, веслування на байдарці, чимало учасників походу не відчують якогось дискомфорту чи складності від виконання цього заняття. Для людей участь в такому турі може стати поштовхом для заняття спортом у майбутньому, а також способом реалізації себе в таких

видах діяльності, що їх вони досі вважали недоступними для себе. Під час проходження маршруту за ними закріплюються фахівці та навчені волонтери. Відповідно, що за таких умов буде зберігатися баланс між допомогою та власними силами [100; 80-83].

На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму мережа туристично-екскурсійних маршрутів для маломобільної категорії населення формується також в Національних природних парках (НПП) України. Це пов'язано, передусім, з виконанням основного завдання НПП України, що полягає в управлінні рекреаційно-туристичною діяльністю, зокрема відвідуванням території. Здійснення адаптивно-туристичної діяльності на територіях НПП може бути покладено на спеціалізовані державні та комерційні (а також спільні) структури, наприклад, туристичні фірми. Мережа туристичних маршрутів для маломобільної категорії населення виконує не тільки культурно-пізнавальну та оздоровчу функцію, а й реабілітаційну. Для створення в НПП України відповідних умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних ландшафтних комплексів й об'єктів на їх території виділено зони регульованої та стаціонарної рекреації. У зоні регульованої рекреації проводиться короткостроковий (уікендовий) відпочинок та оздоровлення людей з особливими потребами, огляд мальовничих ландшафтів і пам'ятних місць. У цій зоні дозволено відповідне обладнання туристичних маршрутів й екологічних стежок. У зоні стаціонарної рекреації допускаються довготривалий відпочинок, організований туризм, санаторно-курортне лікування та проведення реабілітаційних заходів. У зоні стаціонарної рекреації багатьох НПП України вже діють «доступні» туристичні маршрути, наприклад, екологічна етнографічна стежка «Великий Степ» і кінний маршрут «Запоріжжя заповідне» (НПП «Приазовський», НПП «Великий Луг» Запорізької обл.), велосипедний маршрут

«Мале коло» та водний маршрут «Чарівний світ Полісся» (Шацький НПП та НПП «Прип'ять-Стохід» Волинської обл.) [11; 28-29] та ін.

Аналіз мережі перспективних та діючих туристично-екскурсійних маршрутів для маломобільної категорії населення на територіях НПП України свідчить, що сьогодні, фактично, в кожному НПП України діють пішохідні, водні, велосипедні та кінні маршрути. Їх кількість нині ще незначна, але в кожному НПП в перспективі заплановано створення низки доступних туристичних маршрутів, а визначення їх спрямування та тематики залежить від ресурсного потенціалу конкретного НПП.

Особливості організації доступних туристичних маршрутів для адаптивних туристів полягають у:

визначенні специфіки групи туристів-адаптантів (їх фізичних можливостей та туристичних потреб);

організації початкового, проміжного та кінцевого пунктів;

виборі конкретної місцевості та знакування її;

відвідуванні адаптованих туристичних об'єктів;

можливості організувати медичну допомогу на маршруті;

урахуванні реабілітаційних потреб відносно функцій обмеження організму людини.

Під час створення туристично-екскурсійних маршрутів для адаптивних туристів необхідно враховувати низку чинників, що ускладнюють цей процес, серед них, передусім:

фізичний стан особи з інвалідністю (здатність пересуватися, біль);

психічний стан (розлад у соціальних контактах);

стан свідомості (низький рівень освіти, недостатність знань, фізична та психічна залежність від інших);

нав'язування маломобільним особам зовнішніх фізичних і соціальних умов;

бар'ери, що виникають з принципів, які демонструє оточення;

архітектурно-містобудівні бар'ери;

екологічні бар'ери (природно-кліматичні умови місцевості);

транспортні обмеження;

приписи та регулювання дискримінаційного характеру (наприклад, психоповодирі);

взаємовплив осіб з обмеженими можливостями та решти суспільства;

обмеження у підтримці активності, що вимагає спеціальних знань.

Паралельно з формуванням перспективної цільової аудиторії адаптивного туризму, створюється та адаптується (відповідно до потреб замовника) туристична інфраструктура, окреслюються межі перспективних адаптованих туристичних територій (дестинацій). На сучасному етапі функціонування адаптивного туризму О. О. Бейдиком було проведено аналіз діючих адаптованих туристичних об'єктів (пішохідних, велосипедних маршрутів, печер, скеледромів, боудерінгових зал та ін.), розташованих у межах туристично-рекреаційних районів. Результати аналізу свідчать, що сучасна ресурсна база адаптивного туризму формується на існуючих туристично-рекреаційних об'єктах за рахунок їх оптимізації відповідно до потреб адаптивних туристів (облаштування пандусів, спорудження підйомників, перил, огорожень, встановлення спеціальних позначень), а перспективні туристичні дестинації формуються в межах п'яти визначених туристично-рекреаційних районів. Таким чином, значну кількість доступних об'єктів інфраструктури адаптивного туризму зосереджено в Карпатському, Подільському та Причорноморському туристично-рекреаційних районах, що характеризуються значним ресурсним потенціалом і потужним туристичним потоком, до якого активно також долучаються особи з інвалідністю [10; 124].

Варто зауважити, що значну кількість туристичних об'єктів було створено або адаптовано у 2010-2013-х рр. – період становлення спортивного руху інвалідів в Україні та реалізації міжнародних проектів для розвитку інвалідного туризму. За певної уваги з боку держави, в перспективі в Україні можуть з'явитися кілька нових адаптованих туристичних дестинацій з повним спектром спеціалізованих послуг для адаптивних туристів [10; 125].

На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму в Україні проблемами інтеграції інвалідів у різні сфери суспільного життя активно займаються такі громадські об'єднання як: Національна Асамблея інвалідів України, Всеукраїнська профспілкова організація працеспроможних інвалідів, Львівська міська громадська організація Товариство «Зелений Хрест», Львівська асоціація розвитку туризму, Мелітопольська організація дітей з розумовими вадами та їх батьків «Лебідонька» (у довоєнний період), Ужгородська міська громадська організація інвалідів зору «Дивосвіт», громадська організація «МАРТ» (м. Чернівці), Івано-Франківська обласна громадська організація інвалідів «СЛІД», Черкаська обласна організація людей з обмеженими можливостями «День» та ін.

З метою всебічного дослідження сучасного стану та потенціалу розвитку вітчизняного адаптивного туризму авторкою використано матрицю SWOT-аналізу (таблиця 2.1), що відображає інтенсивність прояву кожного чинника з подальшим встановленням взаємовпливу.

Таким чином, у результаті проведеного SWOT-аналізу визначено сукупність чинників, що: забезпечують сильні сторони функціонування вітчизняного адаптивного туризму; стримують його розвиток; створюють можливості (потенціал) для подальшого розгортання адаптивного туристичного руху; являють собою потенційні загрози та перешкоди для його успішного розвитку в Україні.

Таблиця 2.1

**SWOT-аналіз розвитку адаптивного туризму в Україні**

<b>Сильні сторони - Strengths</b>	<b>Слабкі сторони - Weaknesses</b>
<p>соціалізація осіб з інвалідністю; ініціативність суспільства щодо розвитку адаптивного туризму, доброзичливе ставлення місцевого населення; сприятливі природно-кліматичні умови; значна кількість пам'яток історико-культурної спадщини; розгалужена мережа транспортних комунікацій, значний транзитний потенціал; підтримка проектів і програм з адаптивного туризму міжнародними, національними та регіональними фондами.</p>	<p>брак відповідної підтримки з боку держави та соціальних фондів, залежність від державного фінансування або меценатства; недостатня кількість засобів розміщення та місць харчування, пристосованих для потреб людей з обмеженими можливостями; відсутність адаптованих транспортних засобів; необлаштованість вулиць, тротуарів, місць відпочинку та розваг; відсутність технічних засобів і обладнання для осіб з інвалідністю; брак професійних кадрів, спроможних вирішувати проблеми доступності; відсутність достовірної інформації про рівень конкретних проблем, з якими може стикнутися інвалід;</p>
<b>Можливості - Opportunities</b>	<b>Загрози - Threats</b>
<p>зростання інвестиційної привабливості; створення робочих місць для осіб з інвалідністю; нарощування міжнародної технічної допомоги; оптимізація рівня обслуговування; спеціальні пільгові програми щодо залучення туристів з особливими потребами; формування мережі доступних туристичних маршрутів; підготовка спеціальних програм для занять туризмом в адаптивних групах; підготовка фахівців для роботи з адаптивними туристами.</p>	<p>військово-політична та соціально-економічна нестабільність, повномасштабна російська військова агресія, що триває; відмова держави від фінансової підтримки; припинення міжнародних інвестицій; монополізація ринків і відсутність конкуренції, що обмежує розвиток малого й середнього бізнесу; корупція; можливість виникнення епідеміологічних захворювань.</p>

*Джерело: самостійне опрацювання авторкою.*



У підсумку варто наголосити, що процес формування та становлення адаптивного туризму, як важливого сегменту вітчизняної рекреаційно-туристичної та реабілітаційної діяльності, перервано нині віроломним вторгненням російської воєнщини й, безумовно, буде продовжено після перемоги України.

## РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

### 3.1. Проблемні аспекти функціонування вітчизняного адаптивного туризму

Питання безбар'єрності та доступності для осіб з інвалідністю, завжди було проблемним, оскільки для його вирішення потрібно витратити значні ресурси та засоби. На сучасному етапі це питання піднімається у багатьох країнах світу, у тому числі, в Україні.

В організації адаптивного туризму для людей з інвалідністю є різні види бар'єрів: внутрішні, зовнішні та бар'єри у спілкуванні. Внутрішні бар'єри – це результат індивідуального рівня фізичних, психологічних і пізнавальних функцій людини. Бар'єри навколишнього середовища – охоплюють ставлення до людей з інвалідністю, архітектурну доступність, екологічні умови, спеціалізований транспорт, правила та інструкції. Бар'єри спілкування – це результат взаємодії між людьми і їх соціальним середовищем [39; 150].

На сьогодні в Україні, на жаль, панує сприйняття людини з інвалідністю як неповноцінного члена суспільства. Інвалідність це стан людини з певними обмеженнями. Їй необхідно створити певні умови праці, особливі умови в медичному обслуговуванні та ін.

До базових проблем розвитку адаптивного туризму в Україні, на думку І. В. Власенка, належать:

відсутність соціально спрямованої законодавчої бази, що регулює взаємовідносини між групами людей з обмеженими можливостями, державою та бізнесом;

низька інформованість українського бізнес-суспільства відносно економічної привабливості реалізації послуг для осіб з інвалідністю;

недостатній розвиток, а інколи й повна відсутність спеціалізованої туристичної інфраструктури, що дозволяла б людям з обмеженими можливостями користуватися різними туристичними послугами;

нестача інформаційних ресурсів, що дозволили б отримати детальну інформацію про можливості доступного туризму в Україні [39; 227].

Київська дослідниця Н. В. Белоусова виділяє такі чинники, що обмежують або впливають на можливість організації адаптивного туризму в Україні:

фізичний стан потенційних туристів (інвалідність, обмежена дієздатність);

матеріальне становище потенційних туристів (фінансова неспроможність для здійснення подорожей);

неподоланні транспортні складові туристичної подорожі (відсутність спеціалізованих автобусів, спеціально пристосованих місць у залізничному транспорті тощо);

зависокі ціни на засоби спеціального розміщення людей з інвалідністю;

наявність бюрократичних перепон (наприклад, складності процедур оформлення віз для закордонних подорожей);

відсутність або низький рівень соціальної підтримки туризму та відпочинку для людей з інвалідністю;

проблема слабого інформаційного поля та інформованості людей з інвалідністю, відносно отримання необхідного або бажаного туристичного продукту, недостатній розвиток маркетингу;

обмеженість набору туристичних послуг і туристичних дестинацій, що пропонуються та є доступними для осіб з обмеженими можливостями;

відсутність необхідної мотивації у людей з обмеженими можливостями до здійснення подорожей [20; 16].

Залучення людей з інвалідністю до адаптивного туризму – проблема багатофункціональна та може розглядатися з двох принципів позицій. Перша полягає в тому, хто оплатить туристичну послугу. Друга – чи буде забезпечено

сприятливі умови споживання туристичного продукту людиною з інвалідністю, яка має ті чи інші обмеження життєдіяльності, а відтак і особливі потреби. Важливо осмислити й усвідомити причини, що утримують людей з інвалідністю від адаптивного туризму; зрозуміти, чому особи з особливими потребами не можуть інтегруватися в середовище та брати участь у туристичних заходах нарівні з іншими.

Як доводять дослідники, для багатьох осіб з інвалідністю головне питання – не в оплаті путівки, є заможні люди з інвалідністю, яких підтримують їхні родичі, спонсори, громадські об'єднання. Питання в тому, як забезпечити рівні можливості при споживанні туристичних послуг в умовах реальної дійсності [39; 155].

На жаль, сучасний ринок адаптивно-туристичних послуг фактично не готовий задовольнити їх потреби, що пояснюється, передусім, відсутністю спеціалізованих туристичних структур (туристичних бюро, центрів та ін.). Відтак, значне число осіб з інвалідністю продовжує здійснювати подорожі та походи в колі родини та знайомих або самотійно.

Основною проблемою формування сучасного ринку адаптивно-туристичних послуг залишається адаптування туристичної інфраструктури та підготовка кадрів туристичних підприємств (у тому числі, готелів, ресторанів) і рекреаційних зон до прийому нової категорії споживачів.

Аналіз рівня розвитку інфраструктури адаптивного туризму вказує на те, що значна кількість областей України має низький рівень адаптованості туристичної інфраструктури, що безпосередньо впливає на кількість проведених туристичних заходів та число задіяних у них осіб з інвалідністю. Високим рівнем (понад сім туристичних об'єктів) адаптованості туристичної інфраструктури та відповідно високими показниками задіяних у туризмі осіб з інвалідністю вирізняються лише Київська та Запорізька області [10; 116-117].

Незважаючи на достатньо значну кількість туристичних об'єктів, адаптованих до потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями, адаптивний туризм в Україні лише окреслює свою конфігурацію. Передусім, це спричинено недосконалістю державної політики в галузі туризму, що не спрямована на розвиток адаптивного туризму. Його формування в регіонах відбувається, головним чином, лише за рахунок недержавної допомоги (меценатства, громадських об'єднань, міжнародних і національних грантів).

Головною проблемою сучасного адаптивно-туристичного ринку залишається відсутність спеціалізованих інституційних установ і поява низки негативних чинників його організації:

- недостатня кількість засобів розміщення, пристосованих до потреб неповносправних осіб;

- недовіра надавачів послуг до перспективи створення попиту;

- брак спеціалізованих пропозицій дає зворотну реакцію - відсутність інтересу з боку неповносправних осіб. Ця проблема є надзвичайно актуальною не тільки для України, а й інших країн [10; 119].

Серед загальних і найсуттєвіших причин гальмування розвитку адаптивного туризму в Україні можна, передусім, виділити такі:

- відсутність цілісної системи державного управління адаптивним туризмом у регіонах;

- підпорядкованість підприємств розміщення, санаторно-курортних, оздоровчих, рекреаційних, реабілітаційних закладів, що надають туристичні послуги, різним органам центральної виконавчої влади;

- нечітке визначення у законодавстві приналежності підприємств готельної індустрії до сфери адаптивного туризму;

- недосконалість законодавчої бази розвитку адаптивного туризму;

- фактична відсутність інноваційних проєктів і наукових досліджень з проблематики розвитку перспективних видів адаптивного туризму;

недостатня забезпеченість галузі адаптивного туризму кваліфікованими кадрами;

недостатність державної підтримки та комплексного підходу до популяризації та рекламування адаптивного туристичного продукту на вітчизняному та міжнародному ринках туристичних послуг;

відсутність належної цільової та діючої туристичної інфраструктури;

невідповідність рівня сервісу міжнародним стандартам обслуговування адаптивних туристів [систематизовано авторкою кваліфікаційної роботи на підставі опрацювання джерела 10; 119-121].

Отже, вище зазначені чинники та російська військова агресія, що продовжується, фактично поставили на паузу становлення та розвиток вітчизняного адаптивного туризму. Його подальший поступальний розвиток уможливиться тільки після неодмінної перемоги України над знівисніми російськими загарбниками.

### **3.2. Перспективи та пріоритети розвитку адаптивного туризму в Україні**

З метою створення інноваційного конкурентоспроможного туристичного продукту, що може задовольнити найвишуканіші потреби найвимогливіших туристів, а також туристів з особливими потребами, необхідно перманентно розробляти та реалізовувати цілеспрямовану державну політику, стратегічними пріоритетами якої мають стати:

забезпечення контролю функціонування туристичної сфери, що має бути орієнтованим на концепцію планомірного розвитку, базуватися на визначенні національних пріоритетів;

формування туристичної інфраструктури, що належить до компетенції владних органів і є основою для туристичної діяльності, у тому числі, у сегменті адаптивного туризму;

втручання держави у випадках реалізації капіталомістких проєктів, масштаби яких часто перевищують потенційні можливості представників бізнесу;

державна підтримка адаптивного туризму, що безпосередньо впливає на обґрунтування за обсягом інвестицій [39; 152-153].

Реалізація державної політики у сегменті адаптивного туризму та планування його розвитку на державному та регіональному рівнях має відповідати двом найважливішим принципам:

«універсального дизайну», що передбачає формування безбар'єрного середовища, яке дозволить забезпечити безперешкодний доступ до об'єктів і послуг усім громадянам, незалежно від наявних обмежень життєдіяльності;

«розумного пристосування», що передбачає створення адаптивного середовища життєдіяльності шляхом пристосування навколишнього оточення під потреби людей з інвалідністю, з обов'язковим урахуванням двох критеріїв: потреб цієї категорії осіб, а також наявних фінансових, організаційних і технічних можливостей для задоволення зазначених потреб [39; 155-156].

Регулювання розвитку адаптивного туризму має здійснюватися шляхом створення відповідного механізму державної підтримки та стимулювання, що включає різноманітні важелі, такі як розроблення та фінансування цільових міжрегіональних програм для людей з інвалідністю, формування спеціальних фондів для підтримки цих людей, упровадження інвестиційних проєктів під егідою держави, надання кредитів на пільгових умовах, субсидій та ін.

Спираючись на міжнародний досвід і беручи до уваги сучасні умови функціонування вітчизняного туристичного ринку та рівень відповідної для людей з інвалідністю інфраструктури, на першому етапі розвитку адаптивного туризму необхідно сформувати цілісну систему стимулювання розвитку галузей, що прямо або дотично задіяні в туристичному бізнесі, а також розробити його нормативно-правове забезпечення, що включає:

субсидіювання відсоткових ставок кредитів банків на будівництво готелів, забезпечення доступності пам'яток та необхідної інфраструктури;

надання пільг фінансового характеру для реалізації соціально важливих програм і проектів, що не мають інтересу для приватних інвесторів, але відіграють важливу роль для суспільного розвитку;

формування системи підготовки кваліфікованих гідів і провідників, проведення досліджень і підготовка комплексу заходів з популяризації вітчизняних адаптивних турів [39; 171].

У результаті опрацювання законодавчої та нормативно-правової бази і значної кількості наукових досліджень авторкою систематизовано рекомендації, що їх можна запропонувати для перспективного розвитку вітчизняного адаптивного туризму:

розробити комплекс заходів, спрямованих на формування суспільної думки про людину з інвалідністю як рівноправного суб'єкта соціуму й активного споживача туристичного продукту;

розробити та затвердити державну програму з розвитку соціального туризму, доступного для всіх;

з метою встановлення комунікації та моніторингу ситуації в адаптивному туризмі організувати координаційний центр, що об'єднуватиме бізнес-структури, некомерційні організації та фонди, центральні та місцеві органи виконавчої влади, зацікавлені у вирішенні проблеми доступності туристичних об'єктів для людей з інвалідністю;

здійснити аналіз зарубіжного досвіду щодо вирішення проблем, пов'язаних з організацією обслуговування осіб з інвалідністю в рамках концепції адаптивного туризму з метою запровадження його в практику вітчизняного туризму;

розвивати співпрацю у сегменті адаптивного туризму між українськими та зарубіжними бізнес-структурами, освітніми та науковими закладами,



спеціалізованими некомерційними фондами та громадськими об'єднаннями людей з обмеженими можливостями;

залучати громадські організації людей з інвалідністю як експертів у процесі проектування та модернізації об'єктів туристичної інфраструктури та створення адаптивних туристично-екскурсійних маршрутів;

забезпечити створення транспортної та гостьової структури адаптивного туризму, що буде охоплювати обладнання аеропортів, залізничних і автовокзалів, спеціалізовані транспортні засоби, спеціальні стоянки, підйомники, траволатори, спеціальні засоби та пристрої у готельних номерах. Розвивати систему конкуруючих між собою видів транспорту – залізничного, повітряного, водного, транспортних компаній, організацію чартерних перевезень пасажирів;

розширяти мережу готелів, заохочувати їх будівництво через податкові преференції для цих фізичних і юридичних осіб, наприклад, звільнення готелю від оподаткування терміном на п'ять років після введення його в експлуатацію;

розвивати соціальний туризм, підтримувати туристичну активність населення з невисоким рівнем доходів, пропагувати та заохочувати сімейний та несезонний туризм;

розвивати медичний туризм, мережі лікувально-оздоровчих закладів, завдяки яким люди з обмеженими можливостями матимуть змогу поліпшити своє здоров'я та збільшити свій туристичний потенціал (можливості подорожувати);

створити єдиний механізм визначення необхідного виду реабілітаційних послуг з адаптивного туризму відповідно до індивідуальних потреб людини з інвалідністю;

ініціювати розширення туроператорами та турагентами спектра туристичних послуг, формування туристичних дестинацій, відповідно до потреб людей з обмеженими можливостями;

розробити науково-практичні параметри для впровадження адаптивного туризму з урахуванням складової розвитку природного, історико-культурного та

туристично-рекреаційного потенціалу окремих територіальних громад, міст і районів;

сформувати систему підготовки туристичних кадрів для роботи з людьми з обмеженими можливостями (передусім, фахівців туристичного супроводу: екскурсуючих, гідів, провідників, інструкторів з видів туризму);

розвивати систему інформаційного забезпечення адаптивного туризму;

систематично проводити та підтримувати у засобах масової інформації кампанії з популяризації, пропагування, рекламування та просування на вітчизняний та міжнародний ринки адаптивний туристичний продукт.

Реалізація вищевикладених рекомендацій, на думку авторки, сприятиме перспективному розвитку вітчизняного адаптивного туризму. Однак, це стане можливим за єдиної умови – перемоги України у війні з російськими агресорами.

## ВИСНОВКИ

У результаті опрацювання значного масиву наукової інформації авторка дійшла таких висновків.

Осмилено сутність і термінологічний апарат адаптивного туризму, з'ясовано класифікацію його видів. Однозначного, загальноприйнятого й універсального поняття «адаптивний туризм» у зарубіжному та вітчизняному туризмологічному середовищі досі немає, і це є предметом наукових дискусій. Найоб'єктивнішим і найповнішим, на нашу думку, є визначення адаптивного туризму як «форми туризму, яка враховує процес співпраці між різними учасниками туристичної сфери, і надає доступ людям з особливими потребами, враховуючи рухову, візуальну, слухову та когнітивну складові доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах, з почуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів і послуг». У світовій практиці цей сегмент туризму можна зустріти також під назвою «доступний туризм» «туризм для всіх», «універсальний туризм», «безбар'єрний туризм», «адаптивний туризм», «інклюзивний туризм» та ін.

Проаналізовано ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми у наукових розвідках зарубіжних та українських вчених. Зокрема, виявлено, що достатньо ґрунтовно науковцями досліджено: теоретико-методологічні засади розвитку адаптивного туризму; понятійно-термінологічний апарат; процес його зародження, становлення та розвитку в світі та Україні; ресурсний потенціал; світовий та український досвід організації адаптивного туризму; туристичні дестинації, що забезпечують обслуговування адаптивних туристів; законодавчу та нормативно-правову базу функціонування цього важливого сегменту туризму, проблеми, що гальмують розвиток адаптивного туристичного руху; перспективні напрями та пріоритети адаптивного туризму в післявоєнний період та ін.

Вивчено зарубіжний досвід розвитку адаптивного туризму. Визначено країни та окремі дестинації, де адаптивний туризм є важливим сектором

національної системи туристичного обслуговування, наведено приклади успішної організації та надання послуг туристам-адаптантам у Німеччині, Франції, Іспанії, Фінляндії, Польщі, США, Ізраїлі та ін. Акцентовано увагу, що досвід функціонування адаптивного туризму в розвинених країнах має вивчатись українськими фахівцями та запроваджуватись у післявоєнній Україні.

Обґрунтовано політико-інституційні чинники формування адаптивного туризму. З цією метою проаналізовано законодавчі акти та нормативно-правові документи стосовно соціального захисту українських громадян з обмеженими можливостями, визначено роль держави та громадських організацій у цьому процесі, визначено функціональність організаційно-управлінських структур, що опікуються розвитком адаптивного туризму.

Висвітлено ресурсний потенціал вітчизняного адаптивного туризму. Охарактеризовано природні, історико-культурні та соціально-економічні умови та ресурси, наголошено, що вони є фундаментальним підґрунтям для створення інноваційного конкурентоспроможного туристичного продукту для туристів з обмеженими можливостями.

Здійснено аналіз розвитку адаптивного туризму в Україні на сучасному етапі. Зокрема, розкрито принципи виробництва туристичних послуг для аматорів з обмеженими можливостями, вказано популярні серед адаптантів маршрути подорожей, походів та екскурсій, а також DESTINAЦІЇ, що їх вони відвідують найчастіше. Висвітлено інноваційний досвід організації адаптивного туризму.

Досліджено та систематизовано проблеми функціонування вітчизняного адаптивного туризму в сучасних умовах. Указано на неможливість їх вирішення в неймовірно тяжких реаліях воюючої країни, що призводить до фактичного згорання адаптивно-туристичної діяльності в умовах воєнного стану.

Окреслено перспективні напрями розвитку адаптивного туризму, що мають усі підстави бути реалізованими після перемоги України над російськими загарбниками.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко О.С. Організація туристичної діяльності: конспект лекцій. Одеса: Одеський державний екологічний університет, 2022. -144 с.
2. Арсененко І. Інвалідний туризм: поняття, класифікація / І. Арсененко, О. Топалова // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Переяслав-Хмельницький, 30-31 липня 2014 року). – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 9-11.
3. Арсененко І., Байтеряков О., Донець І. Організація адаптивного туризму в Україні// Українська географія: сучасні виклики. Т. 2. – С. 25-27.
4. Барна Н.В., Коротеєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: навч. посібник. Київ. 2020. 125 с.
5. Барна Н.В., Коротеєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: навч. посібник. Київ. 2020. 125 с.
6. Барський Ю., Бакота Д., Єрко І. Доступний (інклюзивний) туризм: основні поняття. URL: <https://konfgeolutsk.wordpress.com/author/konfgeolutsk/>
7. Безпалова А.С., Радіонова О.М. Розвиток інклюзивного туризму//Місто. Культура. Цивілізація: виклики сучасності : матеріали міжнар. наук.-теорет. інтернет-конф., Харків, квітень 2021 р. / [редкол. : М. К. Сухонос (відпов. ред.) та ін.]; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, 2021. – С. 38-40.
8. Безугла Л.С., Куваєва Т. В., Герасименко Т. В. Проблеми та перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні та Європі// Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 43. – С. 191-198.
9. Бейдик О.О., Мельничук А.Л., Топалова О.І. Адаптивний туризм: класифікація та науково-методологічні підходи до суспільно-географічного

дослідження.

URL:<http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/5648pdf?sequence=1>

10. Бейдик О. О. Адаптивний туризм: передумови та перспективи розвитку, лідери Духу: навч. посіб. / О. О. Бейдик. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. – 402 с.
11. Бейдик О.О., Топалова О.І. Адаптивний туризм: європейський та національний досвід// Часопис соціально-економічної географії. - 2021. – Вип. 30. - С. 24-31.
12. Бейдик О.О. Класифікація та нові типи адаптивного туризму / О. О. Бейдик // Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку : матеріали II-ї міжнар. наук.-практ. конф., 16 вересня 2014 р. – Черкаси : Брама-Україна, 2014. – С. 8–134.
13. Бейдик О.О. Картографування та структурно-логічне моделювання адаптивного туризму / О.О.Бейдик, А.В. Орещенко, А.О. Зяблова, О.І. Топалова // Часопис картографії: Збірник наукових праць. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. – Вип.11. – С. 106-115.
14. Бейдик О.О. Оцінка природних рекреаційно-туристських ресурсів регіону для організації адаптивного туризму / О. О. Бейдик // Регіон – 2014 : стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 6–7 листоп. 2014 р. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – С. 56–59.
15. Бейдик О.О. Структурно-логічні моделі як важіль аналізу адаптивного туризму : матеріали IV всеукр. науково-практичної конференції [«Сучасні проблеми розвитку суспільної географії»] / Бейдик О.О., Топалова О.І., Михалюк М.М., Опанасюк К.І. – Київ, 2014 – С. 32–34.
16. Бейдик О.О. Чинники та перспективи розвитку адаптивного туризму в національних природних парках України / О. О. Бейдик, А. Л. Мельничук, О. І. Топалова, С. Ю. Сировець // Географія та туризм. - 2017. - Вип. 40. - С. 97-110. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt\\_2017\\_40\\_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2017_40_12).

17. Бейдик О.О., Топалова О.І., Драчук А.І. Туристсько-екскурсійний потенціал формування маршрутів для адаптивних туристів// Географія та туризм. – 2016. – Вип. 36. – С. 55-62.
18. Бейдик О.О., Мельничук А.Л., Орещенко А.В. Діагностика адаптивного туризму // Часопис картографії: 36. наукових праць. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015. – Вип. 12. С. 90-104.
19. Бейдик О.О., Мельничук А.Л., Топалова О.І. Адаптивний туризм: суспільно-географічні підходи до дослідження// Науковий вісник Херсонського державного університету. Секція 3. Географія рекреації та туризму. 2016. – Вип. 3. – С. 51-62
20. Белоусова Н.В. Впровадження інклюзивного туризму в соціально-реабілітаційну систему України. Молодий вчений. Херсон. 2017. № 2 (42). - С. 14-17.
21. Белоусова Н.В. Теоретичні аспекти розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки. 2018. Вип. 9. С. 205–213. URL: [http://scinotesgeo.at.ua/Volume\\_9/Belousova\\_Theoretycal\\_Aspects.pdf](http://scinotesgeo.at.ua/Volume_9/Belousova_Theoretycal_Aspects.pdf) (дата звернення: 03.01.2021).
22. Белоусова Н.В. Зарубежный опыт популяризации инклюзивного реабилитационно-социального туризма / Н. В. Белоусова // Туризм и гостеприимство. – 2019. – № 1. – С. 36-45.
23. Белоусова, Н.В. Инклюзивный туризм в системе реабилитационной географии: от теории к практике: монография. Н. В. Белоусова. ТАЛКОМ, 2018. 344 с. (Last accessed: 25.08.2020)/
24. Более одного миллиарда человек в мире имеют какую-либо форму инвалидности [Електронний ресурс] : [Веб-сайт] // Всесвітня організація охорони здоров'я. URL: [https://www.who.int/mediacentre/news/releases/2011/disabilities\\_20110609/ru/](https://www.who.int/mediacentre/news/releases/2011/disabilities_20110609/ru/) (дата звернення: 20.11.2018).



- 25.Брич В.Я. Організація туризму: підручник. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 448 с.
- 26.Вікторова Л.В. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців які отримали інвалідність засобами інклюзивного туризму. Current issues of inclusive tourism introduction in Ukraine and other countries. Poznan, 2018. P. 120–133.
- 27.Власенко І. В. Інклюзивний туризм: досвід Європи, проблеми та перспективи України / І. В. Власенко // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. пр. / відпов. ред. М.В. Чорна. – Х. : ХДУХТ, 2018. – Вип. 2 (28). – С. 220-230.
- 28.Влащенко Н.М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму / Н. М. Влащенко // Бізнес Інформ. – 2018. – №9. – С. 122– 126.
- 29.Вовчанська О.М., Іванова Л.О. Інклюзивний туризм: класифікаційні та маркетингові аспекти: Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції «Інновації, тренди та перспективи індустрії гостинності» (м. Львів, 12 грудня 2019 р.). Львів: ЛТЕУ, 2019. 192 с. С.9-14.
30. Войтовська А.І. Особливості інклюзивного туризму. Народна освіта. 2017. Вип. 3(33). URL: [http://tourlib.net/statti\\_ukr/vojtovska.htm](http://tourlib.net/statti_ukr/vojtovska.htm) (дата звернення: 28.12.2020).
31. Волошинський О. Теорія і практика організації активного відпочинку та туризму для неповносправних осіб : навч. посібн. / О. Волошинський, І. Горбацьо, А. Мацелюх, М. Сварник – Л. : ТОВ "Простір М", 2009. – 128 с.
- 32.Герасимович Е.М., Доній Н.Є., Тополь О.В. Соціальна робота зі спеціальними групами клієнтів: навчальний посібник. Чернігів. ЧНТУ, 2015. 186 с.
- 33.Голод А.П., Крадецька А. О. Дитячий адаптивний туризм в Україні: передумови розвитку та проблеми безпеки// Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 5. – С. 760-763.

34. Гоманюк М.А. Тифлотуризм та перспективи його розвитку в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки. 2016. № 4. С. 99–105.
35. Дишко О. Л. Особливості інклюзивного туризму як виду реабілітації студентів з інвалідністю. Сучасні питання фізичної реабілітації, рекреації та фізичного виховання різних груп населення : Тези III міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 19–20 груд. 2019 р. 2019. С. 5–7.
36. Доступне Прикарпаття: Івано-Франківський регіональний туристично-інформаційний центр. URL: <http://www.rtic.if.ua/objects/c17/32.html>.
37. Дрюма О. Безбар'єрне середовище для людей з інвалідністю в Україні: п'ять основних проблем URL: [https://www.irf.ua/bezbarerne\\_seredovische\\_dlya\\_lyudey\\_z\\_invalidnistyu\\_v\\_ukraini\\_pyat\\_osnovnih\\_problem](https://www.irf.ua/bezbarerne_seredovische_dlya_lyudey_z_invalidnistyu_v_ukraini_pyat_osnovnih_problem).
38. Жеребко І. Можливості впровадження соціальної послуги інклюзивного туризму в Україні. *Social Work and Education*. 2021. Т. 8. - № 2. - С. 175–189.
39. Жеребко І. А. Організаційно-змістові засади надання соціальних послуг людям з інвалідністю засобами інклюзивного туризму: дис. на здоб. наук. ступ. док. філос. за спеціальністю 231 Соціальна робота. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2021. <https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01pdf>
40. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
41. Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, МОН України, Уманський держ.пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. 563 с.
42. Європейська асоціація доступного туризму (ENAT) [Електронний ресурс]. URL: <https://www.accessibletourism.org/>

43. Єрко І.В. Доступність обслуговування туристів в інклюзивному аспекті туристичної сфери / І. В. Єрко, А. Р. Гринасюк, О. Г. Курочка // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. В. Зузука. – Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2019. – № 16. – С. 113–117.
44. Єрко І. В. Теоретичні основи дослідження інклюзивного туризму / І. В. Єрко, А. Р. Гринасюк, О. Г. Курочка // Практика і перспективи розвитку індустрії гостинності України : монографія / [за заг. редакцією д. е. н., професора Б. М. Мізюка]. – Львів : ЛТЕУ, 2019. – С. 7–22.
45. I міжнародний науково-практичний симпозіум на тему “Актуальні проблеми впровадження Інклюзивного Реабілітаційно-Соціального Туризму в Україні” в м. Умані. Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи. URL: <http://cherkassymsek.com.ua/imizhnarodniy-naukovo-praktichniy-simpozium-na-temu-aktualni-problemivprovadzhennya-inklyuzivnogo-reabilitatsiyno-sotsialnogo-turizmu-v-ukrayini-vm-umani/>.
46. Інклюзивний туризм для осіб з інвалідністю. Офіційний вебпортал Фонду соціального захисту людей з інвалідністю. URL: <https://www.ispf.gov.ua/news/inklyuzivniy-turizm-dlya-osib-z-invalidnistyu> (дата звернення: 03.10.2022).
47. Інклюзивний туризм на Черкащині. INVAK.INFO - інформаційне агентство – портал людей з інвалідністю. URL: <https://invak.info/reabilitatsiya/inklyuzivnij-turizm-na-cherkashhini.html>.
48. Інклюзивний туризм - новий вид реабілітації людей з інвалідністю. ДДМУ. URL: <http://www.dsma.dp.ua/ua/novini/178GinklyuzivnijGturizmGnovijGvidGrea bilitatsijiGlyudejGzGinvalidnistyu>.
49. Кількість інвалідів за регіонами [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України URL: [http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%](http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%20)

3Bjsessionid=96B256797EE26FE96EB5DAE00CC34E4C?a  
rt\_id=117438&cat\_id=117425.

50. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
51. Ковальська Л. В. Зарубіжний досвід розвитку туризму для неповносправних та його інтерпретація в Україні. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»: Збірник тез доповідей (I частина). Миколаїв: ВП «Миколаївська філія КНУКіМ». - С.194.
52. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН 2006 р. (Конвенцію ратифіковано законом України № 1767-VI від 16.12.2009)  
URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995\\_g71](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71)
53. Концепція ООН про права інвалідів [Електронний ресурс]. URL: <https://www.coe.int/ru/web/compass/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities>
54. Кучинська І.В. Теоретичні та прикладні аспекти організації туризму для людей з обмеженими можливостями на природоохоронних територіях / І. В. Кучинська // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2012. – Т. 22. – Вип. 13. – С. 98–106.
55. Кравченко О. Інклюзивний туризм як вид соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю, URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10653> (дата звернення 22.01.2020р.).
56. Кравченко О. О. Нормативно-правові засади впровадження інклюзивного туризму як засобу реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами / О. О. Кравченко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України Серія: Педагогічні науки. — 2020. — № 1. — С. 128–147.

57. Кравченко О., Коляда Н., Каштан С. Підготовка майбутніх соціальних працівників до надання соціальних послуг видами інклюзивного туризму. Матеріали V Міжнародної науково=практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України». Збірник наукових праць. Кропивницький. ЛА НАУ, 2019.
58. Кучинська І. В. Теоретичні та прикладні аспекти організації туризму для людей з обмеженими можливостями на природоохоронних територіях// Наук. вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.13. - С. 98-106.
59. Лихоносова Г.С., Леснікова Ю.І. Безбар'єрний туризм як забезпечення потреб соціально відторгнутих людей. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 2-2(45). С.76-79.
60. Мандрівки, що повертають радощі буття// Голос України. - 2016. - 19 жовтня.
61. Матвійчук Л., Чепурда Л. Формування доступного середовища інклюзивного туризму// Економічний форум. – 2020. - № 2. - С. 74-80.
62. Махлинець С.С. Сучасні підходи до визначення поняття туризму для людей з обмеженими можливостями. Мукачівський держ. ун-т, 2018. – С. 105-109.
63. Молоченко І.А. Зарубіжний досвід соціальної реабілітації людей з інвалідністю засобами інклюзивного туризму. Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Умань, 21 квіт. 2020 р. Умань, 2020. С. 75–77.
64. Молоченко І.А. Інклюзивний туризм як універсальний засіб реабілітації людей з інвалідністю. «Наука, освіта, молодь» : матеріали XIV Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців, м. Умань, 28 квіт. 2021 р. Умань, 2021. С. 35–38.
65. Молоченко І.А. Музеї. Історико-культурні, природно-заповідні та лікувально-оздоровчі об'єкти Черкащини крізь призму інклюзивного туризму : довідник. Умань, 2020. С. 58–115.
66. Молоченко І.А. Організація та проведення інклюзивних турів для людей з інвалідністю. «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та

- соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» : матеріали V Міжнар. науково-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 27–28 трав. 2021 р. Кам'янець-Подільський, 2021. С. 335–339.
67. Молоченко І.А. Реабілітаційні можливості для людей з інвалідністю під час інклюзивного туризму. «Актуальні соціальнофілософські проблеми сучасності» : матеріали XIII Всеукр. студент. наук. конф., м. Умань, 26 листоп. 2020 р. Умань, 2020. С. 84–87.
68. Монастирський В. Організація туризму для осіб з обмеженими можливостями у Львівській області / В. Монастирський // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 29 (2). – С. 164-170.
69. Науменко Л.Ю. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів / Л.Ю. Науменко, В. В. Лепський, С. В. Макаренко, І. С. Борисова, О. В. Семененко // Український вісник медико-соціальної експертизи. – 2015. – № 2. – С. 23-26.
70. На Черкащині створили перший інклюзивно-туристичний маршрут. INVAK.INFO - інформаційне агентство - портал людей з інвалідністю. URL: <https://invak.info/bezbarernost/na-cherkashhini-stvorilipershij-inklyuzivno-turistichnij-marshrut-foto.html>
71. Національна Стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. № 366-2021-р затверджена 14.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#n10> (дата звернення: 02.10.2022).
72. Нохріна Л.А. Інклюзивний туризм: соціально-економічні аспекти розвитку. Інтернаука. 2018. № 19. URL: <https://www.internauka.com/issues/2018/19/4302> (дата звернення: 27.12.2020).
73. Перфільєва М.В., Кирпич І.О. (2017), Правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні [Молодий вчений] р. 418-420. [українською мовою].

74. Погасій С.А., Золотухіна П.О. Перспективи розвитку сільського туризму для осіб з обмеженими можливостями. Інтернаука. 2018. № 21. URL: <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://www.inter-nauka.com/uploads/public/15450781134831.pdf> (дата звернення: 27.12.2020).
75. Покоłodна М.М., Корнєєва С.Г., Коваленко Д.В. Особливості організації та проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями. Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. 2019. Вип. №10. С. 209-218.
76. Попович С. І. Туристичне краєзнавство: генеза, методологія, завдання// Краєзнавство. - 2015. – С. 111-123.
77. Поступна О.В., Іович Р.І. Зарубіжний досвід створення доступного середовища для інклюзивних туристів». URL: <http://29ujmo6.257.cz/bitstream/.pdf>
78. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/GH3AN00A.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH3AN00A.html)
79. Радіонова О.М., Труфанова К.А. Аналіз доступності туризму для осіб з обмеженими можливостями в Україні. Бізнес-навігатор. 2019. Вип. 6 (55). С.187-191.
80. Радіонова О.М. Сучасні арт-об'єкти та інклюзивний туризм: діалектика співвідношень URL: [http://www.economyandsociety.in.ua/journal/18\\_ukr/96.pdf](http://www.economyandsociety.in.ua/journal/18_ukr/96.pdf)
81. Рекомендації по доступному туризму на основі резолюції A/RES/637(XX) Генеральної Асамблеї ЮНВТО URL: [http://www.disright.org/sites/default/files/source/12.12.2016/yunvto\\_rekomendacii\\_po\\_dostupnomu\\_turizmu.pdf](http://www.disright.org/sites/default/files/source/12.12.2016/yunvto_rekomendacii_po_dostupnomu_turizmu.pdf)
82. Розвиток адаптивного туризму URL: <http://sath.org/history/society/20120615/320692936.html>
83. Романенко Т. Проблеми розвитку інклюзивного туризму в Україні / Т. Романенко // Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах

- глобалізації: Матеріали I-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 27 – 28 квітня 2017 р. – Ужгород: ПП «Інватор», 2017. – С. 61-63.
84. Сажнев М.Л. История развития инвалидного туризма в мире и в Украине / Сажнев М.Л., Хрущ Ю.М., Озмитель Д.Д. // Науковий часопис НПУ М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. – К.: Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – Вип. 14(26) – С. 213 – 215.
85. Сигида Е.А. Адаптивный туризм – социальное направление развития туристских услуг // Вестник Ассоциации ВУЗов туризма и сервиса. – 2011. – № 4 (19). – С. 38–42.
86. Слатвінська Л.А. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. URL: [http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5\\_2020/61.pdf](http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/61.pdf)
87. Слатвінська Л.А., Бойко М.В. Розвиток інклюзивного туризму в Україні. Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Умань, 30 листопада – 1 грудня 2017 р. Умань, 2017. С. 312–314. URL: [https://tourlib.net/statti\\_ukr/slatvinska.htm](https://tourlib.net/statti_ukr/slatvinska.htm) (дата звернення: 26.12.2020).
88. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [Електронний ресурс] : [Веб-сайт] / Офіційний сайт Кабінету міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249826501> (дата звернення: 21.11.2018).
89. Теорія і практика організації активного відпочинку та туризму для неповносправних осіб / Волошинський О., Горбацько І., Мацелюх А., Сварник М. – Львів : ТОВ «Простір М», 2009. – С.128.
90. Тищенко С. В., Чернишева Т. М., Осіпчук А. С. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки груп ризику та людей з особливими потребами// Економіка та управління національним господарством. – 2021. – Вип. 51. - С. 73-80.



- 91.Топалова О.І. Використання етноландшафтних об'єктів в організації адаптивного туризму в Україні// Наук. часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. – 2015. – Вип. 19. – С. 243-249.
- 92.Топалова О.І. Демографічні чинники формування адаптивного туризму в Україні// Часопис картографії: зб. наук. пр.– 2015. - №11. – С. 193-197.
- 93.Топалова О.І. Місце адаптивного туризму в етноландшафтному просторі / Топалова О.І. / Міжнародна науково-практична конференція: Регіональні проблеми розвитку приморських територій: теорія і практика. – Мелітополь, 2014. – С 63–66.
- 94.Топалова О.І. Специфіка організації доступних туристських маршрутів для осіб з інвалідністю// Алексеєвські краєзнавчі читання: Матеріали регіональної наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю А.А Хижняка. - 2015. – С. 180-184.
- 95.Топалова О.І. Суспільно-географічні передумови та перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні : дис. ... канд. геогр. наук; спец. : 11.00.02 – економічна та соціальна географія / Олеся Іллівна Топалова – К., 2016. – 175 с.
- 96.Труніна І.М., Сосновська Ю. Р. Стан міжнародного туризму для осіб з інвалідністю в Україні. *Modern Economics*. 2019. № 15(2019). С. 191-195. DOI. URL:[https://doi.org/10.31521/modecon.V15\(2019\)-27](https://doi.org/10.31521/modecon.V15(2019)-27).
- 97.Туник О.М. Безбар'єрний туризм як соціально-економічне явище. Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність «Форвард-2016». 2016. С. 246–247. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.495712>.
- 98.Тучковська І. І. Особливості створення туристично-екскурсійного маршруту для осіб з інвалідністю. *Herald of Lviv University of Trade and Economics Economic sciences*. 2021. № 62. С. 115–120. URL: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-62-16> (дата звернення: 25.09.2021).

99. Угоднікова О.І. Перспективи реалізації державної політики у розвитку інклюзивного туризму / О. І. Угоднікова // Аспекти публічного управління. – 2019. – Т. 7 – № 1-2. – С. 37-42.
100. Уліганець С., Мельник Л., Шинкаренко У. Безбар'єрний туризм як засіб фізичної рекреації для людей з інвалідністю на прикладі розробленого туру «Підкорення стихій»// Часопис соціально-економічної географії. - 2021. – Вип. 30. - С. 76-84.
101. Черкащина: Незрячі туристи «побачать» стародавню фортецю. Голос України - газета Верховної Ради України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/337892>.
102. Чупіна К.О. Інклюзивне навчання в умовах закладу вищої освіти: з досвіду центру соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів» Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат : матеріали І Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 8 квітня 2021 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. 225 с.
103. Чупіна К.О., Інклюзивний туризм, як складова реабілітації студентської молоді з інвалідністю. НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ : матеріали XIII Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців (Умань, 22 квітня 2020р.) / за ред. О. І. Безлюдного. Умань : Візаві, 2020. 310 с.
104. Чупіна К.О. Аналіз розвитку інклюзивного туризму закордоном / К. О. Чупіна // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія “Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм”. – 2020. – Вип. 11. – С. 121-127.
105. Чупіна К. О. Щодо питань соціально-психологічної реабілітації студентів з обмеженнями життєдіяльності засобами інклюзивного туризму: рекомендації ЗВО. Габітус. 2021. № 26. С. 192–195. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/26-2021/37.pdf>.

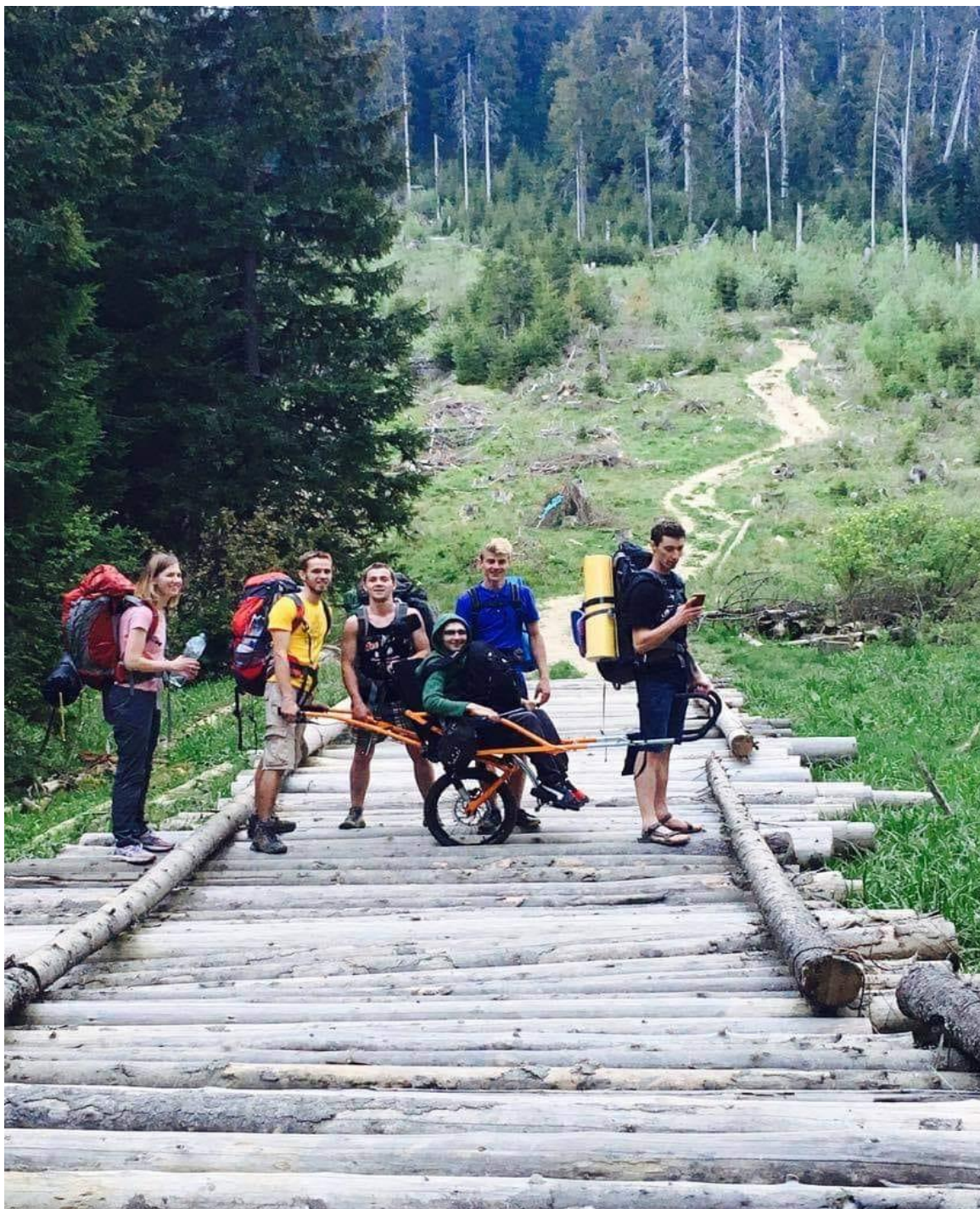
106. Чупіна К.О. Реабілітація засобами інклюзивного туризму психологічний аспект. Психологія та соціальна робота. 2021. №1(53). С. 206–2418  
URL: [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.1\(53\).241362](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.1(53).241362)
107. Хрущ Ю. М., Іванова В. М., Медведський Р. С. Туризм для інвалідів: сучасні підходи до визначення поняття. Науковий вісник Херсонського державного університету. Географічні науки. Вип. 6. 2017. С. 206-211.
108. Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів». Факультет соціальної та психологічної освіти. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/наука/науково-дослідніцентри-2/про-насс/>.
109. Як роблять Київ зручним для людей з інвалідністю// Вечірній Київ. – 2021. – 04 грудня.
110. Яріко М. О. Філософія інклюзивного туризму // Культура України. – 2017. – Вип. 58. – С. 119-128.
111. Buhalis, D., Darcy, S. (eds.) 2011. Accessible Tourism – Concepts and Issues, Channel View Publications, Bristol. pp. 13-27.
112. Buhalis, D., Darcy, S., Ambrose, I. 2012. Best Practice in Accessible Tourism – Inclusion, Disability, Ageing Population and Tourism. Channel View Publications, Bristol. pp. 39-59.
113. Chupina, Kateryna (2021). Structural-functional model of social-psychological rehabilitation of students with disabilities by means of inclusive tourism. Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal (<https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>), 02 (30). URL: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/220.html> (accessed 30 March 2021).
114. Darcy S. A. Whole-of-Life Approach to Tourism: The Case for Accessible Tourism Experiences. Journal of Hospitality and Tourism Management. – 2009. – №16 (1). – P. 32–44/ URL : <https://opus.lib.uts.edu.au/bitstream/10453/10091/1/2008005505.pdf>

115. Mace R. L. Accessible environments: Toward universal design. / R. L. Mace // New York : Van Nostrand Reinhold, 1991. – 44 p.
116. Martin Heng. Tourism for All - Accessible Tourism and Livable Destinations. URL: <https://www.trainingaid.org/course/tourism-all-accessible-tourism-and-livable-destinations> (Last accessed: 20.09.2020)
117. Molly Story, James Mueller, Ron Mace, The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities, 1998. – 242 p.
118. Kosewska M. Turystyka dla wybranych – możliwości wypoczynku osób z dysfunkcją wzroku na terenie polskich parków narodowych / M. Kosewska, B. Fornal-Pieniak // Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej R. 11. Zeszyt 4 (23) / 2009. URL: Mode of access [http://www.cepl.sggw.pl/wydawnictwa/sim23\\_pdf/287\\_SIM23.pdf](http://www.cepl.sggw.pl/wydawnictwa/sim23_pdf/287_SIM23.pdf).
119. Turystyka osób niepełnosprawnych URL: <http://wprawiamywruch.pl/?p=1264> (дата звернення 23.01.2020 р.).
120. Top 10 tips on inclusive tourism URL: [https://www.visitbritain.org/sites/default/files/vbH\\_corporate/top\\_10\\_tips\\_inclusive\\_tourism.pdf](https://www.visitbritain.org/sites/default/files/vbH_corporate/top_10_tips_inclusive_tourism.pdf) (дата звернення 06.04.2020 р.)
121. Tourism for All URL: <https://www.tourismforall.co.uk> (дата звернення 06.04.2020 р.).
122. Zharebko Inna. Model of Social-Psychological Rehabilitation of People with Disabilities by Inclusive Tourism. Social and Human Sciences. PolishUkrainian scientific journal, 2021. 02 (30). URL: [https://issn2391-4164.blogspot.com/p/23\\_15.html](https://issn2391-4164.blogspot.com/p/23_15.html)
123. Zsarnoczky M. Accessible Tourism in the European Union. URL: [https://www.researchgate.net/publication/320226151\\_Accessible\\_Tourism\\_in\\_the\\_European\\_Union](https://www.researchgate.net/publication/320226151_Accessible_Tourism_in_the_European_Union).
124. Untangling adaptive capacity in tourism: a narrative and systematic review <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ac32fa>

125. UNWTO. 2023. URL: <http://www2.unwto.org>

## ДОДАТКИ

## Додаток А



Адаптивні туристи в поході.



Туристи-адаптанти на вершині г. Говерла.



Група незрячих туристів з Львівщини перед сходженням на г. Говерла (06.07.2019 р.).



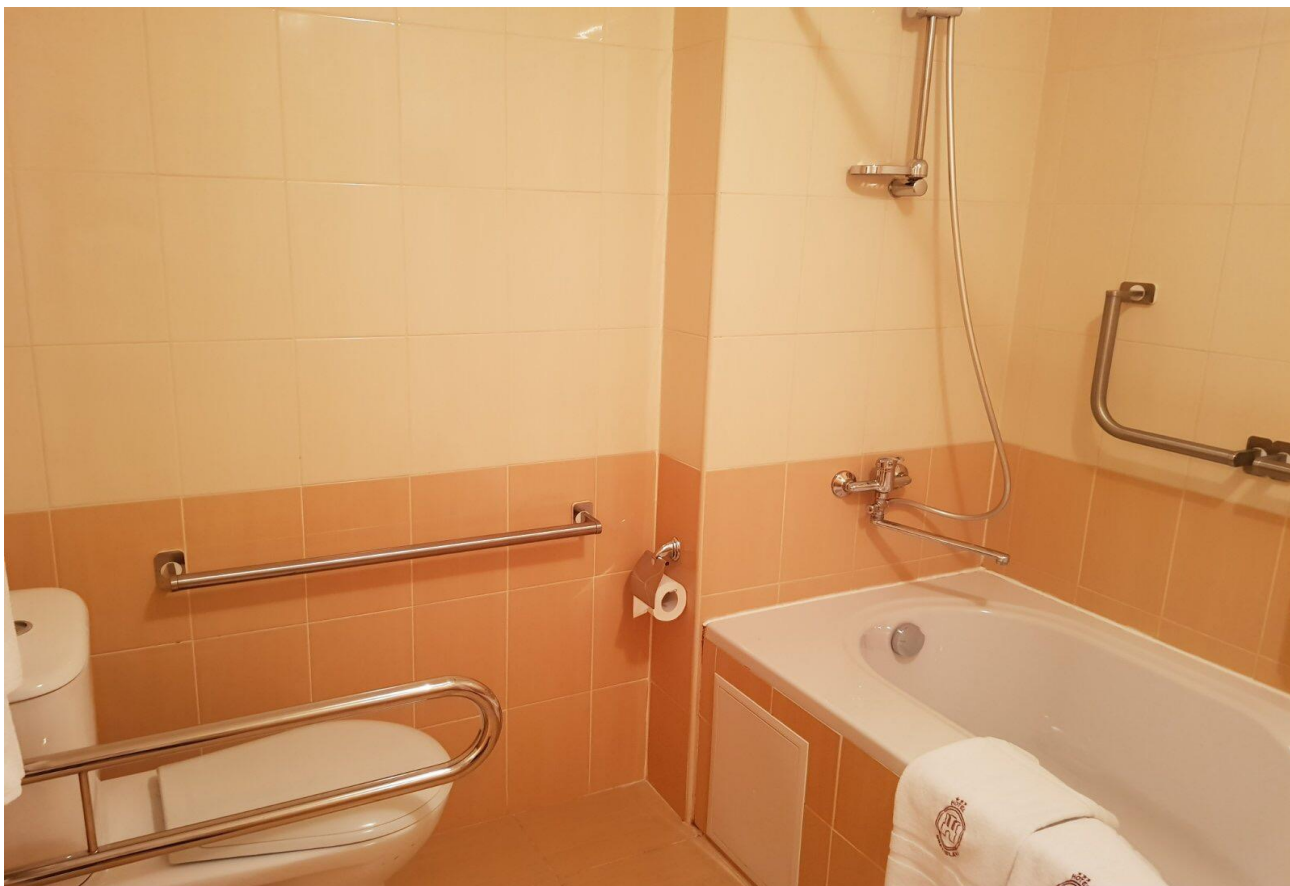


Група туристів з обмеженими можливостями на екскурсії у м. Львів.



Адаптивні туристи в Карпатах.

## Додаток Е



Санвузол для осіб з обмеженими можливостями у готельному комплексі «Братислава» (м. Київ).



Номер для осіб з обмеженими можливостями у готельному комплексі «Братислава» (м. Київ).



Санвузол для осіб з обмеженими можливостями у готелі «Ramada Encore Київ».